

Byggnadsvårdsrapport 2023:10
Susann Johannisson
Veronica Olofsson

Fem orter i Eksjö kommun

Kulturmiljö- och byggnadsinventering samt karaktärisering av orterna
Hult, Bruzaholm, Hjaltevad, Ingatorp och Mariannelund i Eksjö kommun, Jönköpings län



Byggnadsvårdsrapport 2023:10
Susann Johannisson
Veronica Olofsson

Fem orter i Eksjö kommun

Kulturmiljö- och byggnadsinventering samt karaktärisering av orterna Hult, Bruzaholm, Hjärtevad, Ingatorp och Mariannelund i Eksjö kommun, Jönköpings län



© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2023

Innehåll

Inledning.....	5
Avgränsningar	5
Rapportens upplägg	5
Om lagstiftning och kulturhistorisk värdering.....	6
Lagstiftning.....	6
Om kulturmiljövärden och karaktärisering	7
Ortsbeskrivningar	11
Hult	12
Bruzaholm	20
Hjältevad	28
Ingatorp.....	36
Mariannelund	44
Sockencentrum	50
Centrum	54
Östra delen.....	62
Brestorpsområdet.....	69
Referenser.....	75
Arkiv.....	75
Kartmaterial.....	75
Referenser på webben	76
Tryckta källor och litteratur	76
Otryckta källor.....	77



Utdrag ur digitala fastighetskartan över Eksjö kommun. De aktuella orterna är markerade med en svart ring.

Inledning

På uppdrag av Samhällsbyggnadssektorn vid Eksjö kommun har Jönköpings läns museum och Kalmar läns museum inventerat och karaktäriserat fem orter i Eksjö kommun. Arbetet påbörjades i november 2022 och avslutades i juni 2023. Fältarbetet genomfördes under våren 2023.

Rapporten är ett kunskapsunderlag som är tänkt vara till hjälp och vägledning vid bevarande och utveckling av de aktuella tätorterna. Arbetet tar sin utgångspunkt i den genomförda inventeringen i fält och genomgången av bygglovshandlingar samt andra arkiv- och litteraturstudier.

Parallellt med rapportarbetet har också en bebyggelseinventering genomförts. De byggnader som bedömts vara värdefulla från kulturhistorisk synpunkt, har registrerats i en webb-baserad applikation som utvecklats av Länsstyrelsen i Jönköpings län. Resultatet av denna inventering finns tillgängligt i kommunens digitala GIS-skikt.

Utredningsarbetet har utförts av antikvarierna Veronica Olofsson vid Jönköpings läns museum och Susann Johannisson vid Kalmar läns museum.

Avgränsningar

Inventerings- och karaktäriseringsarbetet har avsett fem områden, vars geografiska avgränsningar angetts av kommunen. Områdena omfattar småorterna Hult, Bruzaholm, Hjaltevad, Ingatorp och Mariannelund. Avgränsningarna framgår av kartorna för respektive delområde.

De inventerade bebyggelsemiljöernas tidsmässiga avgränsning är vid. I princip har ingen hitre tidsgräns definierats, men eftersom det är vanskligt att bedöma huruvida sentida bebyggelse har ett kulturhistoriskt värde har få byggnader uppförda efter 1970-talet tagits med i inventeringen.

Rapportens upplägg

Denna rapport inleds med en beskrivning av inventeringens förutsättningar med avgränsningar samt definitioner och beskrivning av grunderna för bedömningen av kulturhistoriska värden. Därefter redogörs för den lagstiftning som reglerar skydd och säkerställande av bebyggelsen. Sedan följer ett avsnitt som beskriver klassningssystemet som används i den digitala inventeringen. Slutligen följer en redogörelse för inventeringens resultat. Varje ort presenteras med en Ortsbeskrivningen bestående av områdesbeskrivning, områdeshistorik, kulturhistorisk värdering med precisering av betydelsefulla karaktärsdrag samt antikvariska rekommendationer.

Om lagstiftning och kulturhistorisk värdering

Lagstiftning

Inom kulturmiljöområdet är det framförallt tre olika lagar som reglerar den enskildes och samhällets rättigheter och skyldigheter – det är plan- och bygglagen, kulturmiljölagen och miljöbalken.

Plan- och bygglagen – PBL

Plan- och bygglagen (PBL) är den lag som kommunerna har att förhålla sig till vad gäller planering och lovgivning. Vikten av att ta hänsyn till kulturvärden betonas generellt i 2 kap. 3, 6 §§, men även vid reglering av översiktsplanering i 3 kap. 4 § och av detaljplanering i 4 kap. 8, 16, 42 §§ samt vad gäller kraven på byggnadsverk m.m. i 8 kap. 9, 13, 14, 17 §§ och vid bygg- och rivningslov i 9 kap. 34 §§. Vid tillämpningen av lagen gäller att byggnadsnämnden ska göra en avvägning mellan enskilda och allmänna intressen.

Underhåll - Generellt gäller att en byggnad eller anläggning ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaperna bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och till byggnadens kulturhistoriska värde, så att dessa bevaras (PBL 8 kap. 14 §). Om en fastighetsägare inte underhåller sina byggnader har byggnadsnämnden möjlighet att ingripa (11 kap. 19 §).

Ändring - Vid ändring av en byggnad ska åtgärderna göras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara på byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga (PBL 8 kap. 17 §).

Vidare vid ändring av en byggnad får de tekniska egenskapskraven (som omnämns i PBL 8 kap. 4, 5 §§) enligt PBL 8 kap. 7 § anpassas och avsteg från kraven får göras med hänsyn till varsamhetskravet och förvanskningförbudet.

Förvanskning - Lagstiftningen omfattar även ett förvanskningförbud. En byggnad, anläggning, tomt, allmän plats eller bebyggelseområde som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas (PBL 8 kap. 13 §).

Rivning - En byggnad som bör bevaras på grund av dess historiska, kulturhistoriska, miljömässiga eller konstnärliga värde får inte rivas (PBL 9 kap. 34 §).

Bygglov - Om någon planerar att bygga till eller på annat sätt ändra en byggnad kan det vara aktuellt att ansöka om bygglov. En av flera förutsättningar för att bygglov ska kunna ges är att såväl byggnadens som platsens kulturvärden tas tillvara. Flera av



Varsamhetskravet gäller för all bebyggelse och vid alla ändringar.

de bygglovsbefriade åtgärder som finns för en- och tvåbostadshus, gäller inte för byggnader eller bebyggelseområden med kulturhistoriska värden. Eftersom regelverket är komplicerat är det bäst att kontakta kommunen för att få reda på om bygglov krävs.

Kulturmiljölagen – KML

Kulturmiljölagen slår i sitt första kapitel fast att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön och att ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas.

Lagen omfattar i sina följande kapitel sedan bland annat fornminnen, ortnamn, byggnadsminnen, kyrkor och kyrkogårdar specifikt.

Fornlämningar har ett generellt skydd.

Byggnadsminnen fastställs efter beslut av länsstyrelsen och omfattas av för byggnaden relevanta skyddsbestämmelser.

Samtliga kyrkor inom Svenska kyrkan uppförda före 1940 har ett generellt skydd, vilket innebär att församlingen/pastoratet söker tillstånd hos länsstyrelsen för att genomföra förändringar. Även modernare kyrkor kan få ett utökat skydd efter särskilt beslut.

Inom kommunal planering är det kanske framförallt fornlämningar som kommunen har särskilt ansvar att beakta.

Miljöbalken – MB

Miljöbalken reglerar resursfrågor och betonar också vikten av att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Begreppet riksintressen regleras inom miljöbalken. Områden kan exempelvis vara av riksintresse för kulturmiljövården och då är det respektive kommun som skall redogöra för länsstyrelsen hur varje riksintresse ska tillgodoses.

Om kulturmiljövården och karaktärisering

En byggnad eller ett bebyggelseområdes kulturhistoriska värde hänvisar till flera delar i plan- och bygglagen. Riksantikvarieämbetet har gjort en definition av vad detta innebär vad gäller bebyggelse: Kulturhistoriskt värde

”avser de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag.”

Enkelt uttryckt kan exempelvis en byggnad sägas ha ett kulturhistoriskt värde om den kan ge betraktaren kunskap och upplevelser av bland annat historia.

Den kulturhistoriska värderingen i föreliggande utredning utgår från en värderingsmodell utarbetad av Riksantikvarieämbetet, vilken beskrivs i boken ”Kulturhistorisk värdering av bebyggelse”



Ingatorps kyrka är en kyrkomiljö som skyddas av kulturmiljölagen.



Julles verkstad i Mariannelund är en gjuteri- och verkstadsmiljö som är förklarad som byggnadsminne och därmed skyddad av kulturmiljölagen.



Området kring Bruzaholms bruk utgör en miljö av riksintresse för kulturmiljölagen. Bruksmiljön med alla dess byggnader och AB Maskinduksverkens fabriksbyggnad med det tillhörande växthuset Kristallen utgör en av länets mest kulturhistoriskt värdefulla industrimiljöer i länet. Riksintresseområdena regleras av miljöbalken.

För alla de inventerade orterna har järnvägens etablering och läget av stationsplatser haft en betydande roll för orternas utveckling. Här ses stationshuset i Hjärtevad.. En stationsbyggnad i ett järnvägssamhälle har ofta ett samhällshistoriskt värde.



av Axel Unnerbäck. Enligt denna modell bygger det kulturhistoriska värdet på dokumentvärden och upplevelsevärden samt förstärkande motiv.

Dokumentvärden

Med dokumentvärde menas faktiska historiska egenskaper som byggnader har. Detta är värden som kan beskrivas objektivt, kanske i vissa fall mätas och jämföras med andra byggnader. Dokumentvärdet inbegriper historiska egenskaper inom en rad områden, det kan vara; byggnadshistoriskt, byggnadsteknikhistoriskt, arkitekturhistoriskt, samhällshistoriskt, socialhistoriskt, personhistoriskt eller till exempel teknikhistoriskt.

Upplevelsevärden

Upplevelsevärden beskriver estetiskt och socialt engagerande egenskaper hos bebyggelsen. Dessa värden är mer subjektiva, vilket gör dem svårare att mäta och kvantifiera då de utgår från värderingar.

Arkitektoniska och konstnärliga värden är välkända begrepp som kanske inte kräver någon speciell förklaring. Med patina avses att byggnaden genom sitt skick kan förmedla en tidsdimension och ge upplevelsen av en långvarig användning. Gränsen mellan patina och rent slitage eller direkta skador är ofta otydlig och kan vara svår att uppfatta.

Med miljöskapande värde avses en byggnads betydelse för miljön som helhet.

Identitetsvärdet står för det som gör att vi känner trygghet, samhörighet och hemkänsla i miljön. Byggnaderna i sig behöver inte vara märkvärdiga, för att ha detta värde. Som kommande utifrån kan det vara svårt att uppfatta den här typen av värden som i mycket handlar om det bekanta och vardagliga men också igenkännbara.

I kontinuitetsvärdet ligger en tidsaspekt, att en plats eller ett område har använts för en viss sorts verksamhet under lång tid.

Med traditionsvärde kan avses speciella tilldragelser som kan förknippas med en särskild byggnad eller plats, eller en byggnads betydelse som bärare av en tradition.



I Mariannelunds bio har det visats film i omkring hundra år, nästan ända sedan byggnaden uppfördes. Byggnaden har därmed ett kontinuitetsvärde.



Byggnaden på bilden är Alberts Engströms födelsehem som idag står på hembygdsgården i Hult. Byggnaden har ett tydligt personhistoriskt värde.

Symbolvärdet är relativt lättförståeligt och ofta tydligt. En byggnad kan vara en symbol för en ort, en stad, ett begrepp eller en samhällsfunktion. Ibland är symbolfunktionen avsedd, i andra fall kan byggnaden i efterhand ha fått en symbolroll.

Förstärkande, övergripande motiv

Till dessa värden kan man sedan lägga förstärkande övergripande motiv. En byggnads värde har traditionellt varit starkt förknippad med dess bevarandetillstånd. Ett hus i originalskick eller med få förändringar från dess uppförandetid, har nästan alltid klassats högre än en byggnad som genomgått ett antal utvecklingsskeden. I dessa sammanhang brukar man tala om autenticitet och äkthet som just förstärkande motiv.

En byggnad i originalskick berättar om byggnadsskicket vid tillblivelseiden, vilka färgsättningar som var populära och andra ofta modebetonade drag. En byggnad i originalskick kan därför ofta också ha ett pedagogiskt värde, genom dess tydlighet, vilken gör den relativt lätt att läsa och förstå.

Kvalitet i detta sammanhang inbegriper flera olika egenskaper, från ett rent hantverksutförande till mera estetiska aspekter, där man ser skönheten i en väl uttänkt konstruktion, noggrant utformade detaljer, väl valda material och ett skickligt utfört hantverk. I en medveten arkitektonisk gestaltning finns kvalitetsbegreppet ofta inbyggt, omsorgen om detaljerna och goda och anpassade material är till exempel egenskaper som brukar förknippas med god arkitektur. Detta knyter samman det konstnärligt-arkitektoniska värdet med det mera jordnära kvalitetsbegreppet som ligger i hållbarhet, slitstyrka och funktionsduglighet.

Sällsynthet är ytterligare ett så kallat förstärkande motiv. Om en byggnad visar sig vara ensam i sitt slag blir bedömningen givetvis en annan än om den är en i raden. I motsats till sällsyntheten står representativitet. Med det representativa menas ofta det som är typiskt för en trakt, socken eller landskap. Det kan även avse näring eller ett socialt skick. Det kan gälla byggnadens utformning, typ av byggnad, val av byggnadsmaterial etc. Bedömningen av det sällsynta och representativa varierar utifrån olika perspektiv; nationellt, regionalt och lokalt.

Karaktärsdrag

En byggnads och ett bebyggelseområdes karaktärsdrag är en hänvisning till plan- och bygglagens (PBL) 2 kap. 6 § som anger att hänsyn ska tas till karaktärsdrag för att värna bebyggelsens kulturhistoriska värden. Vidare anges i 8 kap. 17 § att ändring av en byggnad skall göras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tillvaratar dess värden. En kulturhistorisk karaktärisering syftar till att ange vilka karaktärsdrag och egenskaper som skapar de kvaliteter som man önskar värna. Utifrån det är det sedan möjligt



Ett Hjärtevadshus i Hjärtevad har ett samhällshistoriskt värde.



En av arbetsbostäderna i Smedbacken vid Bruzaholms bruk. Byggnaderna har viktiga originalvärden.

UTREDNINGENS GRADERING

Fem olika klasser

Klass 1, Byggnadsminne, skyddade kyrkor

Avser byggnader som förklarats som byggnadsminnen enligt kulturmiljölagen.

Klass 2, Förvanskningförbud

Avser särskilt värdefull bebyggelse som bör skyddas genom skyddsbestämmelse (q) i detaljplan eller områdesbestämmelser. Byggnaden får inte heller förvanskas vid förändring av eller i anslutning till den

Klass 3, Högre allmänt bebyggelsevärde

Avser byggnader som har ett visst värde och som bör skyddas genom varsamhetsbestämmelser i detaljplan eller områdesbestämmelser. Värdebärande element bör hanteras varsamt vid förändringar i eller i anslutning till byggnaden.

Klass 4, Allmänt bebyggelsevärde

Avser de generella krav på hänsyn till en byggnads kulturhistoriska värden som gäller för all bebyggelse och oavsett om en åtgärd kräver bygglov.

Klass 5, Avskrivs

Avser bebyggelse som saknar kulturhistoriska värden som man behöver ta hänsyn till.

Graderingen har utarbetats av Länsstyrelsen i Jönköpings län.

att bedöma vilka tillägg och ändringar som är möjliga att göra utan att skada de grundläggande värdena och den kulturhistoriska läsbarheten. Som utgångspunkt för karaktäriseringen har Boverkets ”Checklista karaktärsdrag” använts.

Klassning av kulturhistoriska värden

Man kan inte bara fråga sig om en byggnad eller bebyggelsemiljö har ett kulturhistoriskt värde, utan också i vilken grad. Att en byggnad har ett högre kulturhistoriskt värde än en annan kan vara självklart, men genom en antikvarisk analys och ett ändamålsenligt graderingssystem kan man tydligare precisera olika nivåer vad gäller kulturhistoriskt värde.

I föreliggande utredning är utgångspunkten ett system med klassning i fem olika kategorier, vilket utarbetats av Länsstyrelsen i Jönköpings län. De fem olika kategorierna relaterar till kulturmiljölagen och plan- och bygglagen, se faktaruta här intill.

Klass 1–4 innebär att byggnaden eller bebyggelsemiljön har sådana kulturhistoriska värden att de skall vägas in som ett allmänt intresse, exempel vid bygglovshandläggning. Klass 5 kan i princip sägas sakna kulturhistoriska värden. I den genomförda inventeringen har klasserna 1–4 använts i inmatningen i appen. Klass 5 har uteslutits för att spara tid i genomförandet.

Klass 1 innebär att byggnaden eller anläggningen skyddats i enlighet med kulturmiljölagen.

Klass 2 är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt och den får därför inte förvanskas, enligt PBL 8 kap 13 §. Detta ställer tämligen höga krav på det kulturhistoriska värdet. Byggnader som har dessa särskilda värden bör skyddas i detaljplan.

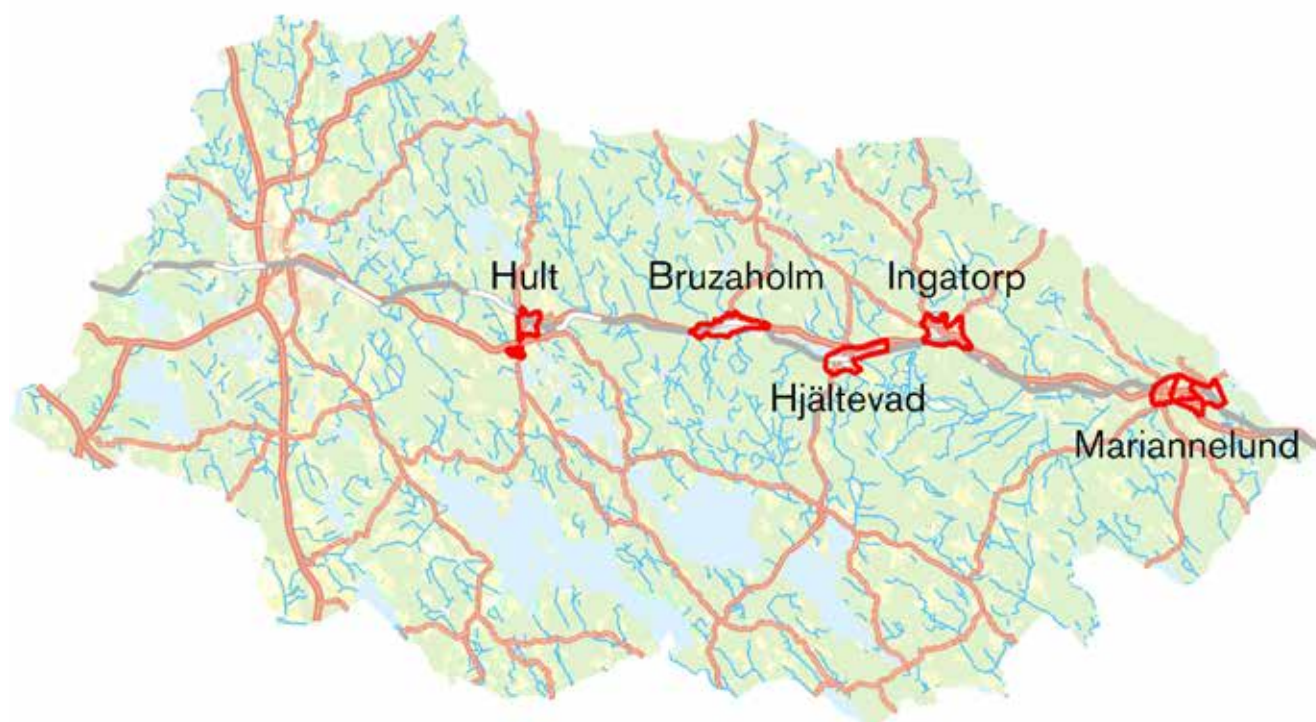
Klass 3 omfattar byggnader som har ett visst värde från kulturhistorisk synpunkt och detta innebär att ändring och flyttning av en sådan byggnad kräver att åtgärderna utförs på ett varsamt sätt så att man tar hänsyn till de historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värdena, allt enligt PBL 8 kap 17 §. Dessa byggnader bör skyddas genom varsamhetsbestämmelser i områdesbestämmelser eller detaljplan.

Klass 4 kan sägas omfatta byggnader som har ett allmänt bebyggelsevärde. Detta innebär också att ändring och flyttning av en sådan byggnad kräver att åtgärderna utförs på ett varsamt sätt så att man tar hänsyn till de historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värdena enligt PBL 8 kap 17 §.

Slutligen är byggnader inom **klass 5** sådana som knappast har några kulturhistoriska värden och där man från samhällsplaneringssynpunkt inte behöver ta hänsyn till några sådana värden.

Ortsbeskrivningar

Nedan följer beskrivningar för respektive ort. Varje Ortsbeskrivning inleds med en övergripande beskrivning av orten idag och med en karta där den inventerade bebyggelsen redovisas. Därefter följer en kort historik om ortens fysiska utveckling, illustrerad med historiska kartor och äldre foton. Vidare följer en karaktäriserande beskrivning där ortens kulturhistoriska uttryck förtydligas. Avslutningsvis presenteras en punktlist över betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet samt antikvariska rekommendationer för hur dessa värden kan tillvaratas, användas och utvecklas.



Karta över Eksjö kommun med de fem aktuella orterna. De röda linjerna markerar de yttre avgränsningarna för vardera ort, inom vilka den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen har inventerats.



Samhällets södra del med kyrka och skolorhus.



Ortens norra del har utvecklats kring den stationsplats som anlades på platsen på 1870-talet när järnvägen mellan Nässjö och Oskarshamn drogs fram. .



Milstenen utmed Albert Engströms väg tyder på att det är en färdväg av hög ålder.

Hult

Områdesbeskrivning, övergripande

Samhället Hult ligger på ömse sidor om länsväg 40, som går mellan Eksjö och Vimmerby. Orten är delad i två bebyggelseområden. Kyrkbyn söder om väg 40 och järnvägssamhället norr om.

Kyrkbyn präglas av kyrkan, kyrkomiljön och skolmiljön. I kyrkomiljön finns f.d. fattigstugan, sockenstugan – idag församlingshem, samt en mycket ålderdomlig, timrad, bod. Dess tidigare funktion var som tiondebod. Denna har sannolikt flyttats med från det äldre kyrkläget och bedöms vara medeltida. Sammantaget ger dessa byggnader platsen en mycket tydlig karaktär av sockencentrum. I kyrkbyn finns även hembygdsgården med flera ålderdomliga byggnader. En av byggnaderna i parken är den s.k. Engströmsgården där konstnären och författaren Albert Engström bodde en del av sin barndom. Denna är flyttad hit från ett läge vid intill järnvägsstationen. Övrig bebyggelse i kyrkbyn består av bostadsbebyggelse, villor från främst perioden sekelskiftet 1900 till 1960-talet.

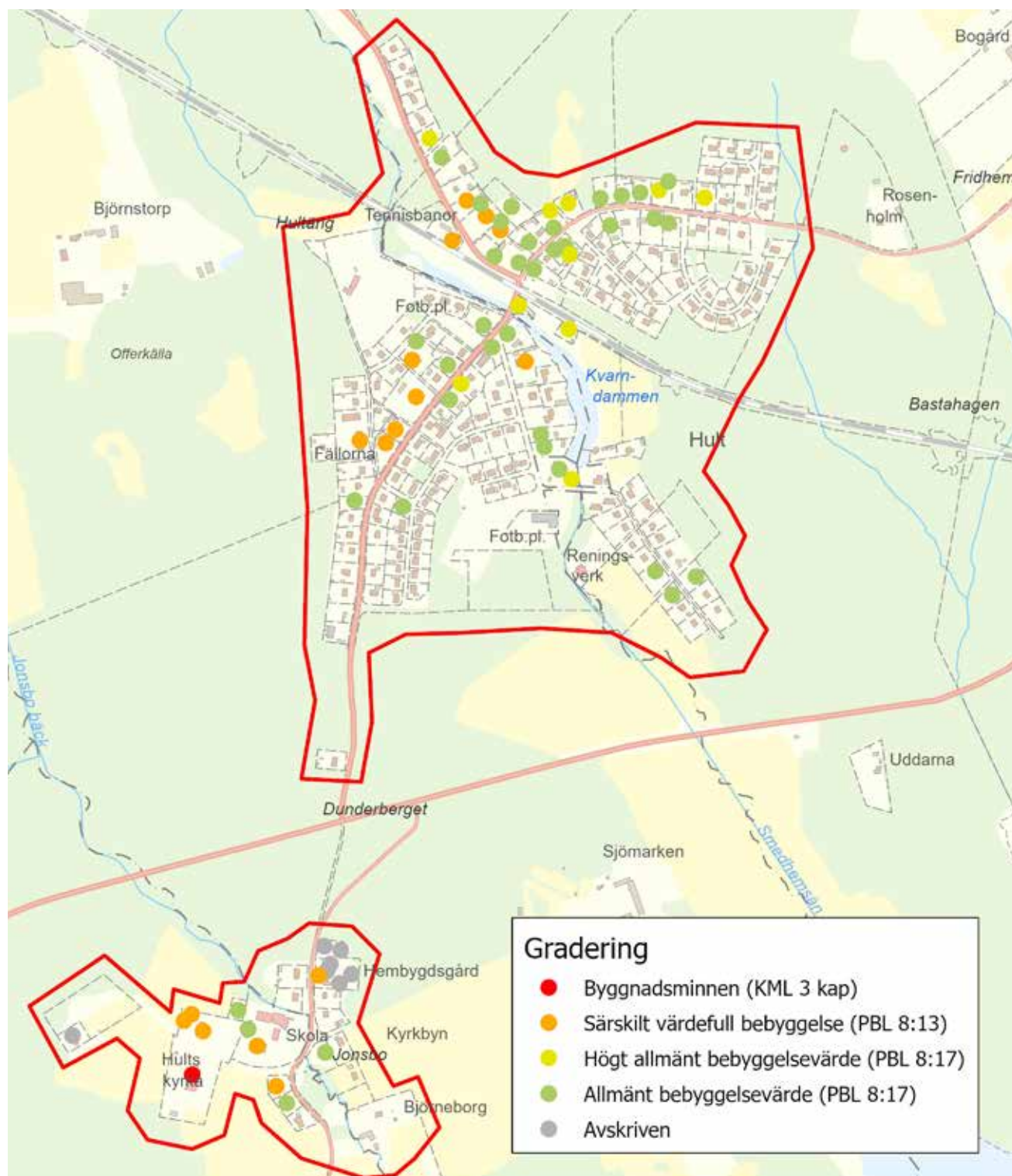
Ortens norra del har utvecklats kring järnvägen mellan Eksjö och Hultsfred. Ortens karaktär har främst formats av de gamla vägarna, som bildade vägkorsning och mötesplats här. Vägen genom samhället är döpt till Albert Engströms väg, vilket ger en tydlig påminnelse om den kände tecknaren och författarens uppväxt i trakten. Förutom vägnätet har även järnvägens struktur påverkat bebyggelsens lokalisering. Stationsmiljön ligger centralt och utmärks av de öppna tomma ytorna utmed spåret samt den stora röda stationsbyggnaden. Den kvarndamm och kvarnmiljö som ligger mitt i Hult, utmed Smedhemsån, har också betydelse för ortens karaktär och historia.

Denna norra del av orten präglas idag främst av blandad villabebyggelse utmed det gamla vägnätet. Det kan finnas något bostadshus som har en timmerstomme från slutet av 1800-talet eller början av 1900-talet, men de flesta äldre villorna är av stilen att döma från tiden kring 1920. Även de andra årtiondena från 1900-talet är representerade i utspridda villor, i stilar från 1930-, 40- och 50-talen. Villor från 1960-, 70- och 80-talen ligger oftast samlade i grupper utmed nyare gator. De representerar expansionsfaser i Hult. Majoriteten av villorna är trähus, klädda med träpanel. Det förekommer även reveterade fasader. Ljus färgsättning dominerar, men även fulurött och enstaka mörkare kulörer finns. För villor från perioden 1950-1970-tal dominerar tegelarkitektur. De flesta villorna i tätorten är idag moderniserade genom nya takmaterial, utbytta fönster med mera.

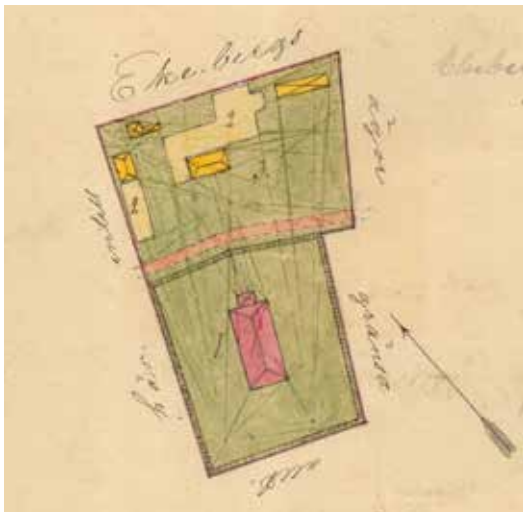
Bostadshusen i tätorten består av friliggande villor, orienterade mot vägarna och omgivna av trädgårdar med låga staket i trä eller järn. I trädgårdarna finns ofta dels uthus, dels gröna strukturer som gångar och rabatter samt växter som fruktträd och blommor.

En mejeribyggnad, ett missionshus och en verkstad är exempel

på andra enstaka byggnader som haft någon annan funktion än bostad. De kan ses som mötesplatser som berört flera människors liv.



Karta över Hult där den inventerade kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen markeras med punkter i olika färg beroende på klassning.



Utsnitt av karta över kyrkotomten från 1856. Norr om kyrkan ligger fattigstuga, tiondebod och sockenstuga, vilka finns kvar än idag.

Områdeshistorik

Hults socken nämns i skrift första gången 1284. Namnet betyder liten skog eller skogsdunge. En kyrka med kyrkogård och prästgård fanns, men ansågs ligga dåligt på blöt mark. När den kyrkan förföll byggdes en ny kyrka 1838–41, i ett nytt läge tre kilometer norr om den äldre. I samband med detta revs den gamla kyrkan och sten från kyrkobyggnaden ska enligt uppgift ha använts till den nya kyrkogårdsmuren. Enligt uppgift kan delar av timret från den gamla kyrkan, som delvis kan vara från 1100-talet, använts till att uppföra en ny tiondebod. I det nya läget uppfördes även sockenstuga och fattigstuga.

Att landsvägen mellan Eksjö och Vimmerby gick genom området har påverkat livet. Förutom kyrkan fanns redan från 1700-talet inte mindre än två gästgivargårdar med skjutstationer i närområdet, Ekeberg och Bogård. Landsvägen och vägkorsningen var bakomliggande anledning till placeringen av gästgiverierna. Vägkorsningen blev en mötesplats. Utmed Smedhemsån fanns även en kvarnplats vid ett vattenfall, precis på gränsen mellan områdets två byar Björnstorp och Bogård. Vattenfallet har nyttjats av båda byarna, för att driva kvarn och såg, under flera hundra år, åtminstone sedan 1700-talet men troligen längre. Vattnets namn är än idag Kvarndammen.



Ett utsnitt ur byn Björnstorps storskifteskarta från 1817. Dagens vägar (röda) och byggnader (vita) har lagts ovanpå den gamla kartan. Byn syns uppe i kartans västra hörn och vattendraget med dammen till höger. Dammen delades med grannbyn Bogård, som gränsade mot vattendragets norra sida. Det är tydligt att det som är huvudgatan genom tätorten, idag Albert Engströms väg, har samma sträckning som den gamla landsvägen. Broläget norr om kvarndammen är också nästan detsamma.

Eftersom områdets jordmän alltid varit ganska mager har de människor som bott här i alla tider hittat alternativa inkomster eller olika biinkomster till att bruka jorden. Skogsbruk och försörjning med koppling till Bruzaholms bruk var vanligt. Vid bruket kunde man antingen ha anställning eller leverera ved, kol, sjömalm eller transporter. När järnvägen drogs fram vid mitten av 1870-talet blev Hult ett av sträckans nya stationslägen. Nya hus började byggas i anslutning till stationsplatsen, med olika funktioner som hade koppling till den växande orten. Till dem hör att flera lanthandlar,

där ägarna såg möjligheten att sälja varor till både järnvägsarbetare och folket i bygden. I slutet av 1800-talet hade ett tiotal byggnader tillkommit runt stationsmiljön. Sedan slutet av 1800-talet har det även funnits en väckelserörelse i socknen. I Hults samhälle byggdes 1911 ett missionshus och 1920 en Betelkyrka. Området kring järnvägen blev centrum i bygden, samtidigt som det gamla sockencentrumet kring kyrkan levde vidare, med bland annat församlingshem och skola (byggd 1915).

Norra delen av Hult fick ytterligare några olika utvecklingsfaser när det gäller utbyggnad. 1910–20-talen och kring 1940 byggdes nya bostäder. Kartmaterialet visar att avstyckade tomter gjordes årligen mellan åren 1904–28. Ett nytt mejeri uppfördes år 1928. Från 1960-talet började moderna villor uppföras, ofta samlade i grupper utmed vissa gatustråk. På 1970-talet kom den senaste expansionen, när många nya villor byggdes eftersom det fanns arbetstillfällen på närliggande industrier.

Hults Hembygds- och Fornminnesförening bildades 1945. Föreningen köpte in mark en bit norr om kyrkan till den nya hembygdsgården och började flytta dit byggnader. Särskilt fokus lades på byggnader med koppling till den berömda författaren och tecknaren Albert Engström. En av byggnaderna är den s.k. Engströmgården där Engström bodde från 9 års ålder. Denna flyttades från järnvägsstationen.



Hults järnvägsstation på 1920-talet. Foto: Järnvägs-museet, JvmKCA03686

Så sent som i början av 1950-talet hade Hult ännu en lantlig karaktär, med färre byggnader, större odlingar och trädgårdsland samt åkrar insprängda mellan husen. Mitt i bilden syns den stora mejeribyggnaden i tegel, med sin skorsten. Järnvägen och järnvägsstationen syns också tydligt. Bostadshusen är villor, där många har reveterade fasader eller träfasader i ljusa kulörer, eller panelklädda faluröda. Taken var belagda med lertegel. Foto: JLM/Flygtrafik.



Utsnitt ur ekonomiska kartan från 1956 visar stationssamhället Hult med villabebyggelse utmed vägnätet. Sågverk och smedja är exempel på arbetsplatser som är markerade. Kvarndammen hör till de äldre strukturerna på orten, liksom de gamla vägsträckningarna och järnvägen. Kartan illustrerar även förhållandet mellan järnvägsorten och kyrkbyn. Hults läge i förhållande till byn Bogård syns också.



Grund för kulturhistoriskt värde

Södra delen av Hult har karaktären av en traditionell kyrkby och sockencentrum, med flera byggnader som haft typiska funktioner, som tiondebod, fattighus och sockenstuga. Särskilt tiondeboden är mycket ålderdomlig och har höga kulturhistoriska värden. Skolbyggnader och fattigstuga speglar kyrkbyns tidiga ansvar för sockenborna. Skolhuset framstår som en förhållandevis välbevarad byggnad. Hembygdsgården med kopplingen till Albert Engström är av kulturhistoriskt värde för kyrkbyn. Kyrkomiljöns karaktär är en liten väl samlad bebyggelsemiljö mitt i ett agrart landskap.

Ortens norra del har karaktären av ett typiskt stationssamhälle, som präglas av olika typer av villor från hela 1900-talet. Villor från perioden 1910–50-tal ligger utspridda, orienterade utmed det gamla vägnätet, medan villor från perioden 1960–80-tal ligger samlade i grupper utmed nyare gator. Villabebyggelsens varierade karaktär och utbredning ger en förståelse för ortens utvecklingsfaser under hela 1900-talet. En välbevarad radhuslänga med pensionärsbostäder från 1960-talet ger en extra dimension till boendets utveckling.

Viktiga för villornas historia, karaktär och upplevelse är också



Tiondeboden flyttades med från den gamla kyrkplatsen när den nuvarande kyrkan uppfördes.



Fattigstuga, tiondebod och sockenstuga bildar en miljö med höga kulturhistoriska värden som är en mycket viktig del av kyrkbyn. De speglar levnadsförhållandena före 1900-talet och betydelsen som sockencentrum hade.

de tillhörande trädgårdarna. Här ingår oftast uthus, som ger en bild av levnadsvillkoren under 1900-talet. Dessa är vanligen mer välbevarade än bostadshusen. Till trädgården hör dels dess strukturer och dels växtmaterialet.

Stationsmiljön samt miljön kring vattenfallet är exempel på äldre platser som kan ge en grund för förståelsen av samhällets ursprung och karaktär.

Byggnader som i sin arkitektur och detaljer bär spår efter tidigare verksamheter såsom t.ex. mejeri och verkstadsbyggnad har betydelse för förståelsen av ortens historia. Dessa är även ofta exempel på äldre typer av mötesplatser som berört många.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Kyrkan och dess omgivande byggnader som präglas av att den hör till ett tydligt, läsbart, sockencentrum. Till de viktiga byggnaderna hör förutom kyrkobyggnaden även kyrkogård med likbod, tiondebod, fattighus, sockenstuga, skola och hembygdsgård.
- Hembygdsgården har höga personhistoriska värden tack vare kopplingen till Albert Engström. Den äldre bebyggelsen, inklusive skolområdet, har traditionell karaktär tack vare faluröda träfasader och röda tegeltak.
- Kyrkbyns tydligt lantliga, agrara, karaktär där bebyggelsen är samlad inom ett litet område, med ett omgivande öppet landskap. Landskapet är ett öppet, delvis svagt kuperat odlingslandskap, med brukade åkrar. Mellan åkrarna finns stråk och partier av skog.
- Stationsmiljön med stationshus samt järnvägssträckningen genom orten.
- Villabebyggelsen i samhällets norra del i form av trävillor eller tegelvillor i respektive tidstypisk stil samt småstugor som representerar tätortens framväxt från slutet av 1800-talet fram till 1980-talet. Villabebyggelsen ligger friliggande på stora tomter med gröna strukturer och växter, omgärdade av låga staket.



Järnvägsstationen är kulturhistoriskt viktig i Hult eftersom järnvägen är en betydelsefull del av ortens historia. Järnvägen har också påverkar bebyggelsens struktur i hög grad.



Det gamla mejeriet är exempel på en byggnad som var mötesplats i bygden.

I hembygdsgården finns ett flertal historiska byggnader från trakten, flera har anknytning till Albert Engström. En av byggnaderna är den f.d. stinsbostaden där Albert Engströms bodde från 9 års ålder tillsammans med sina föräldrar. Engström föddes 1869 i Bäckafall i Lönneberga socken i Kalmar län, men flyttade först till Mariannelund och sedan år 1878 hit till Hult. Här arbetade Engströms far Lars bland annat som stins vid Nässjö–Oskarshamns Järnväg. Sedan 1940 ligger Albert Engström begravd på Hults kyrkogård. På området finns även en tidstypisk, välbevarad, friluftsscen där Engströmsspielen framförs av Hultamatörerna under sommaren.

- Byggnader och strukturer som har med användandet av vattenkraften vid dammen att göra bör värnas, som dammbyggnad, konstruktioner kring vattenfallet, kvarnbyggnaden och mjölnarbostaden.

Landsvägens gamla sträckning förbi kyrkan genom stationsområdet. Milstenen vid Albert Engströms väg (L1974:5262).



Antikvariska rekommendationer

Byggnader som bedömts som särskilt värdefulla ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida åtgärder så att de inte förvanskas. Originaldetaljer är viktiga att bevara. Otidsenliga material och förändringar får gärna i framtiden återställas. Dessa byggnader bör på sikt förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.

Byggnader uppförda före 1920-talet med ännu välbevarad exteriör karaktär ska anses vara särskilt värdefulla och ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida åtgärder, så att de inte förvanskas. Redan utförda förvanskade åtgärder kan med fördel återställas. Dessa byggnader bör på sikt förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.

Varsamhetskravet gäller för alla byggnader, även villabebyggelse från andra halvan av 1900-talet. Byggnadernas karaktär och tidstypiska drag ska respekteras vad gäller proportioner, fasadfärg, tak och byggnadsdetaljer som fönster, fasadmaterial, entréer och utsmyckningar. Äldre eller ursprungliga fasadbeklädnader, takmaterial och detaljer som dörrar och fönster ger ett extra kulturhistoriskt värde. Tillbyggnader och tillägg får inte dominera. Höjd, volym och utförande av tillbyggnader bör underordnas den ursprungliga byggnaden.

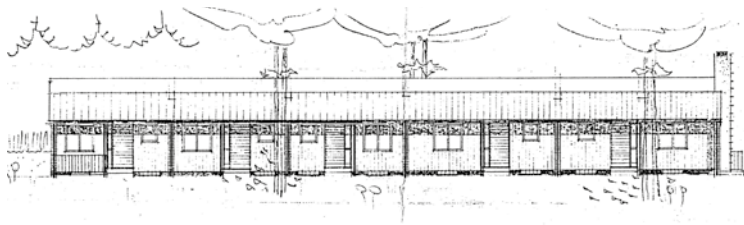
Flera av de äldre, kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna har ett överhängande underhållsbehov, vilket på sikt kan riskera att förtä dess värden och äventyra fortlevnaden.



Skolan i Hults kyrkby förstärker karaktären av sockencentrum.

Hults kyrby bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde som ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida ändringar. Äldre träbyggnader som hör till sockencentrumets olika traditionella funktioner bör värnas när det gäller exteriöra byggnadsdetaljer samt karaktär. Förtätning kan ske med krav på anpassning till den äldre bebyggelsen vad gäller placering, skala och färgsättning.

Bostadshusens fria placering inom grönskande tomter med smala uthus längs tomtgränserna och låga staket mot gatan är en viktig struktur för ortens karaktär som bör värnas. Uthusen har generellt ofta en välbevarad exteriör, vilken bör hanteras varsamt vid åtgärder. Tillkommande komplementbyggnader bör placeras och utformas med respekt för tomten och befintliga byggnader. Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden bör respekteras. Omfattande markarbeten bör göras med försiktighet.



Vid nybyggnationer bör skalan anpassas till befintlig bebyggelse och placeringen planeras så att man följer befintlig struktur. Detta innebär antingen förtätning eller utökning via nya gator, som kan anslutas till befintligt gatunät.

Gamla vägsträckningar är en del av ortens karaktär och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, bredd, material och detaljer som hör vägmiljön till.

De gatustråk som saknar eller har få utpekade byggnader har begränsade kulturvärden vad gäller planmönster och bebyggelse och bedöms därför vara förhållandevis tåliga för förändringar och förtätningar.



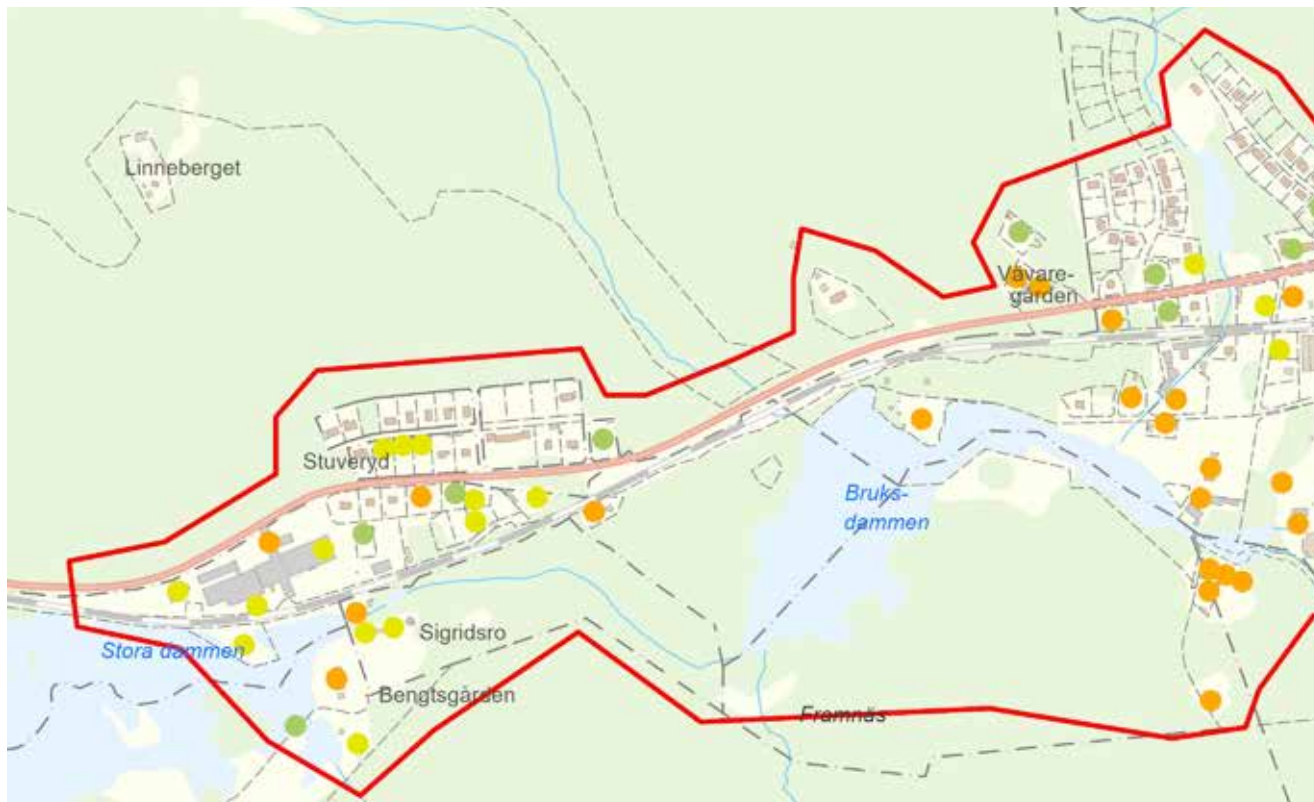
I tätorten Hult består de flesta bostadshusen av friliggande villor, men en radhusänga byggd som pensionärsbostäder ger en ledtråd till den socialhistoriska utvecklingen vid 1900-talets mitt. Byggnaden uppfördes 1963 och tillverkades av Eksjöhus.

Dammen och vattenfallet hör till en av Hults äldsta platser. Vattenkraften har nyttjats här i flera hundra år, gemensamt av de båda byar vars gränser möttes i ån, Björnstorp och Bogård. En ombyggd kvarnbyggnad och en ombyggd mjölnarbostad finns ännu kvar.



Riksväg 40 passerar genom det långsträckta samhället. På fotot ses stationshuset från 1912 till höger och en f.d. handelsbyggnad från sent 1800-tal.

Karta över Bruzaholm där den inventerade kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen markeras med punkter i olika färg beroende på klassning.



Bruzaholm

Områdesbeskrivning, övergripande

Orten Bruzaholm ligger utmed riksväg 40 och är uppdelad i två tydliga bebyggelseområden, åtskilda av en sänka där Stuverydskäckens flöde norrifrån möter Brusaån som rinner genom ortens södra delar. Förutom Stuverydskäcken finns ytterligare tre mindre flöden som kommer norrifrån och som mynnar ut i Brusaån inom samhället. Inom samhället finns flera dammar, den Övre dammen/Stora dammen som ligger i samhällets västra del, Bruksdammen som ligger mer centralt i samhällets östra del och Sågverksdammen norr om denna.

Riksväg 40, liksom järnvägen, går genom hela samhället i väst-östlig riktning. En milstolpe med året 1779 vid den västra infarten anger att detta är en färdväg av hög ålder.

Ortens centrum är beläget i dess östra del. Här återfinns ortens äldsta bebyggelse, järnvägsstation och annan centrumbebyggelse, men även den bruksmiljö som är upprinnelsen till samhället framväxt. Bruket ligger i området söder om riksvägen och utgörs idag av gjuteri, lagerlokaler, bruksmuseum, herrgård och arbetarbostäder samt egnahem. Byggnaderna är uppförda av trä under 1700–1800-talen samt början av 1900-talet. Gjuteriet från tidigt 1900-tal är dock av tegel. Byggnaderna är placerade på en moränavsats på båda sidor av Bruksdammen. En bro förbinder de båda sidorna.

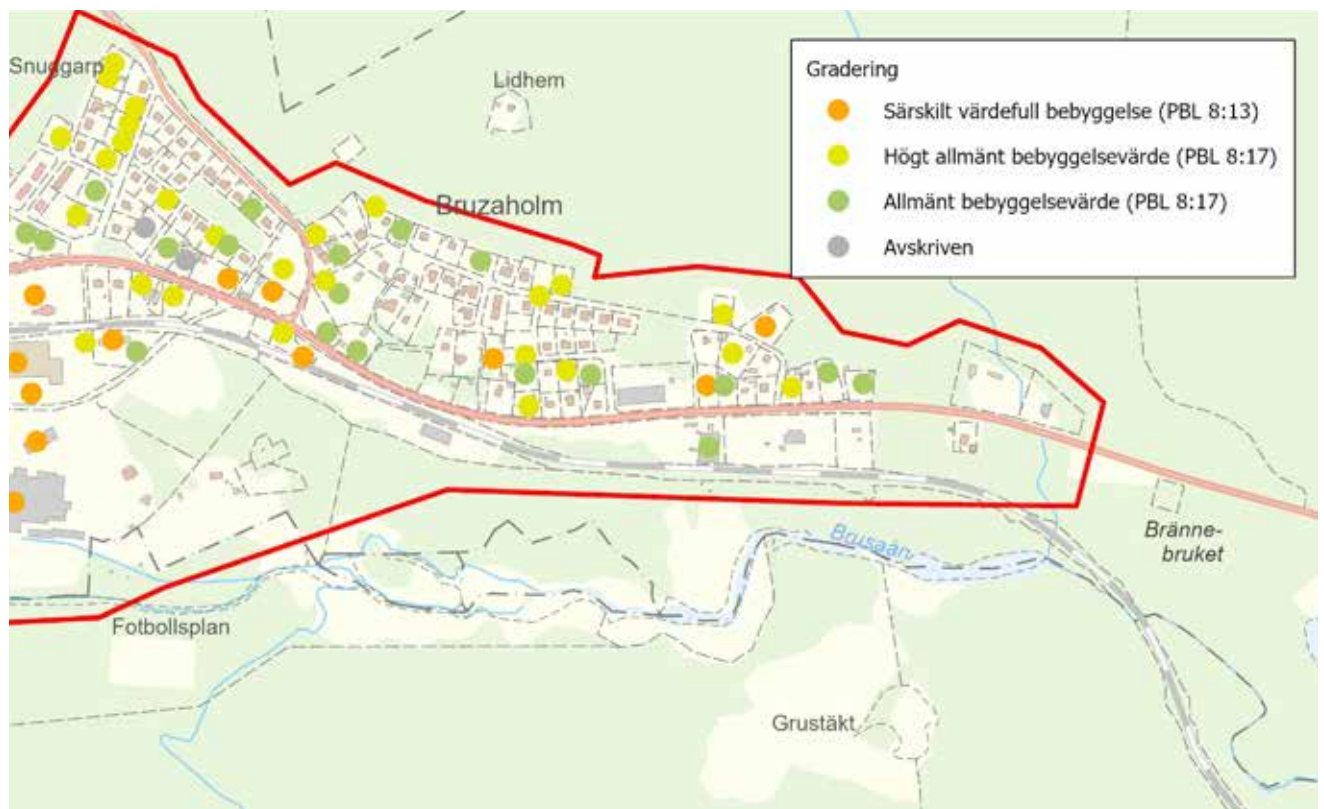
Närmast norr om bruksmiljön ligger en metallduksfabrik med

byggnader från 1940- respektive 1960-talet. Intill ligger ett välbevarat växthus med tillhörande försäljningslokal från 1962 i modernistisk arkitektur som hört till en f.d. handelsträdgård. I området söder om landsvägen återfinns även det tidigare stationshuset och ett f.d. skolorhus. Båda byggnaderna uppfördes 1912 och har en förhållandevis välbevarad exteriör. Utmed riksvägen ligger även flera andra byggnader som inrymt olika offentliga verksamheter, såsom Folkets hus, bensinstation, f.d. livsmedelsaffär och f.d. bank. Utmed vägen finns fabriksbyggnader som hört till ett tidigare sågverk respektive gjuteri. I slutningen norr om riksvägen finns ett sammanhängande bostadsområde med framförallt friliggande villor och enstaka radhus uppförda mellan 1930–70-talen.

Ortens västra del har framförallt utvecklats kring den metallduksindustri som anlades i området på 1910-talet, som lades ned på 1990-talet. Fabriksbyggnaderna som genom åren kompletterats med flera tillbyggnader, finns till delar ännu kvar. Strax söder om fabriksanläggningen ligger den f.d. disponentvillan Bengtsgården med tillhörande personal- och ekonomibyggnader. I området öster om fabriken finns ett bostadsområde med ett drygt 20-tal friliggande småhus från 1920–70-talen, två radhuslängor från sent 1960-tal och ett flerbostadshus från 1939. Här finns även ett f.d. församlingshem uppfört 1941.



Gjuteribyggnaden från 1908 utgör en av flera välbevarade byggnader inom bruksmiljön vid Bruzaholms bruk. En produkt som tillverkades vid gjuteriet i Bruzaholm i många år var Vädurspumpen.



FAKTA**Bruzaholms bruk**

Bruzaholms bruk startades 1660 av länsmannen Nils Pehrsson som lät uppföra en hammarsmedja, masugn, stångjärns-hammare och kniphammare. Malmen och bränslet togs direkt från traktens sjöar, vattendrag, myrar och skogar. Bruket kämpade under de första decennierna med flera motgångar. I mitten av 1700-talet inleddes en mer framgångsrik period i brukets historia. Driften blev kontinuerlig och bruket växte successivt. Den goda avkastningen fick ett konkret uttryck i den påkostade herrgårdsanläggningen, som uppfördes 1785.

Brukets successiva övergång till gjuteri startade 1830 då bruket fick privilegium till en stjälpugn, som kunde smälta om spilljärn från masugnen för att sedan användas till gjutgods. Produktionen ökade och ett särskilt gjuteri byggdes på 1850-talet. Gjuteribyggnaden ersattes 1908 av det nuvarande. År 1874 blåstes masugnen för sista gången.

I slutet av 1800-talet ägdes bruket av civilingenjören Johan Olov Lundberg som konstruerade allehanda pumpar, bland annat Wäduren, en enkel vattenpump som drevs av rinnande vatten. År 1900 fick Lundberg patent på tätningsslisten, O-ringen, som används än idag.

Utsnitt av en karta från 1872 över Bruzaholms bruks ägor som tydligt visar de byggnader som fanns i området vid denna tid. Järnvägens planerade sträckning är inritad på kartan.

**Områdeshistorik**

Bruzaholm har växt fram kring det järnbruk som grundades vid mitten av 1600-talet på den plats där socknarna Edshult, Ingatorp och Hult möttes. Orten har i huvudsak utvecklats på marker hörande till byarna Kållstorp i Ingatorps socken och Stuveryd i Hults socken. Första gången som ortens namn förekommer i skrift är år 1761, då som Bryzaholm. Åns namn omnämns dock redan år 1541 som Brussa å.

År 1660 utfärdades privilegier för att starta järnhantering i området och en hammarsmedja uppfördes. Några år senare uppfördes en masugn, en stångjärns-hammare och en kniphammare. Avgörande för lokaliseringen av järnbruket var Brusaåns vattensystem och vattenfall, men även möjligheterna att hämta sjö- och myr-malm i närområdets sjöar, åar och myrar samt tillgången på skog och ved som tillät framställning av träkol. Bruket kämpade emellertid med olika motgångar som medförde att verksamheten låg nere under en tid och att hyttplatsen fick flyttas. I mitten av 1700-talet inleddes en mer framgångsrik period i brukets historia. Driften blev kontinuerlig och bruket växte successivt. Den goda avkastningen fick ett konkret uttryck i den påkostade herrgårdsanläggningen, som uppfördes 1785. Brukets successiva övergång till gjuteri startade 1830 och kom därefter att bli den huvudsakliga verksamheten. Bruket gick under namnet Bruza bruk, vars namn var taget från ån.

I början av 1700-talet uppfördes arbetarbostäder i anslutning till bruket. Under 1700- och 1800-talet fortsatte befolkningen i området att öka, liksom bebyggelsen.

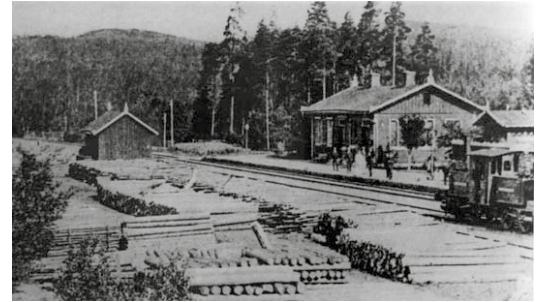
Fallen i Brusaån och dess biflöden nyttjades även tidigt för andra verksamheter, såsom kvarnar och sågar, vars lämningar idag förekommer längs vattendragen. År 1729 startades ett handpappersbruk. Verksamheten låg inledningsvis i närheten av bruket, men flyttades på 1740-talet till ett fall vid Stuveryd. Pappersbruket drevs till 1850-talet och bestod av en papperskvarn, ett torkhus och bostadshus. Pappersbruket revs omkring 1860-talet då järnbruket lät uppföra en kvarn och senare kraftstation på dess plats. På platsen har det även legat en såg. På 1870-talet startades även

en pappersmassfabrik i närheten av bruket, men verksamheten upphörde efter bara några år.

Den förbipasserande landsvägen och den under 1870-talet tillkomna järnvägen har haft stor betydelse för ortens vidare framväxt. Landsvägen hade fram till 1930-talet en annan sträckning och följde då Bruksvägens sträckning. När Nässjö-Oskarshamns järnväg drogs fram genom trakten under 1870-talet fick orten ett uppsving. En station med stationshus uppfördes omkring 300 m nordost om bruket. Det första stationshuset ersattes med det nuvarande, större stationshuset 1912. Med järnvägen kom även annan industri att etableras på orten, liksom handel och hantverk. Mittemot stationshuset uppfördes på 1890-talet ett affärs- och bostadshus, vilket blev samhällets första livsmedelsaffär vid sidan av brukshandeln.

Kring sekelskiftet 1900 inleddes en ny industriell etapp i samhället då ett nytt gjuteri och ett metallduksväveri etablerades. Olsbergs gjuteri uppförde 1906 en fabriksbyggnad norr om landsvägen i samhällets östra del. Samma år grundades även Bruzaholms Metallduksväveri, vars tillverkning inledningsvis var inrymt i en befintlig lokal intill bruket, men som 1919 uppförde nya fabrikslokaler på fastigheten Stuveryd, vid den övre Stora dammen. Denna fabriksanläggning med tillhörande disponentvilla kom att bilda kärnan i en västlig utlöpare av samhället. Metallduksverksamheten expanderade och under 1950–60-talen gjordes flera tillbyggnader av fabriken. I anslutning till fabriken uppfördes även bostäder, såväl arbetarbostäder som egna hem samt en länga med pensionärsbostäder. Företaget, som senare fick namnet AB Metallduk, och disponent Gösta Bengtsson kom att få stort inflytande på samhället. År 1941 stod Bruzaholms församlingshem med kyrksal och bibliotek klart, ortens första egentliga samlingslokal. Initiativet kom från disponent Bengtsson som också lät bekosta denna. Byggnaden var en kopia av det församlingshem som uppfördes tre år tidigare i Ingatorp ritat av Stockholmsarkitekten Martin Westerberg.

Under 1930-talet startades ett sågverk på orten och under 1940-talet en fabrik för tillverkning av hem- och butiksinredningar.



Bruzaholms första stationshus som 1912 ersattes av det nuvarande, större stationshuset. Foto: Eksjö museum Em P701.



Gjuteribyggnaden som stod klar 1906 och den intilliggande kraftstationen. Foto: Eksjö museum Em E974.



Metallduksfabriken i samhällets västra del omkring 1950. I det övre högra hörnet skymtar disponentvillan Bengtsgården. Foto: Järnvägmuseet, Jvm-KCAC14459.

Utsnitt av den ekonomiska kartan från 1954 som visar samhällets utbredning vid denna tid. Bruzaholm hade då en befolkning på drygt 550 personer, men sedan dess har folkmängden sakta dalat.





Flygfoto från 1965 över samhällets östra del. I förgrunden ses virkesupplagen till det sågverk som låg i området mellan landsväg och järnväg. I fotos vänstra del skimtar järnvägsstationen. Bostadsbebyggelsen norr om landsvägen är på tillväxt. Foto JLM/Flygtrafik.

Båda dessa verksamheter låg i samhällets östra del. I området intill bruket kom även ytterligare ett maskinduksväveri att etableras under 1940-talet – AB Maskinduksverken. En fabriksbyggnad stod klar 1948 och byggdes till på 1960-talet. På 1960-talet anlades en handelsträdgård med en modernistiskt utformad försäljningslokal intill fabriksanläggningen.

Den frikyrkliga rörelsen har varit stor i området och på orten finns en frikyrka för pingströrelsen, Betaniakyrkan, uppförd 1933.

På 1960-talet upprättades byggnadsplaner för områdena norr om riksvägen, Stuverysområdet, Snuggarpsområdet och Hammarhöjden. Under 1960- och 1970-talen lades ett flertal bostadstomter ut, framförallt för friliggande småhus, men även för viss radhusbebyggelse med pensionärslägenheter.

Grund för kulturhistoriskt värde

Bruzaholm utgör en typisk bruksort som utvecklats och även fått sitt namn från det järnbruk som etablerades i området vid mitten av 1600-talet. Bruzaholms bruk anses med sina 350 år, vara Smålands äldsta företag i drift. Bruket utgör inte bara grunden till samhället, utan kom att få stor betydelse för stora delar av närområdet under lång tid, genom behov av arbetskraft, kolning, upptagning av sjömalm, transporter, etc. Den välbevarad bruksmiljön speglar brukets långa historia, genom bruksherrgården från 1780-tal, arbe-



tarbostäderna från 1700- och 1800-talen, gjuterihallen från tidigt 1900-tal samt flera andra välbevarade byggnader. Området kring bruket är utpekats som miljö av riksintresse för kulturmiljövården enligt miljöbalken, 57 Bruzaholms bruk.

Bruzaholm utvecklades under 1900-talet till en utpräglad industriort och det finns idag ett flertal andra, övervägande tomma, industrilokaler som vittnar om denna era. Dessa byggnader med omgivande miljöer besitter viktiga värden för förståelsen för ortens utveckling. Det finns även flera välbevarade äldre offentliga byggnader och bostadshus som är av stor betydelse för berättelsen om brukssamhällets historia.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Landsvägens gamla sträckning norr om dammen i dagens Bruksvägen. Milstenen vid ortens västra infart (fornlämning L1973:1367).
- Järnvägen och kvarvarande järnvägsmiljöer utmed denna, såsom stationsområdet med stationshus och tillhörande magasin, lokstall och magasin inom bruksområdet samt banvaktsstuga.
- Dammsystem med fördämda dammar, dammfästen och kanaler samt kvarvarande lämningar utmed vattendragen, vilka minner om de olika verksamheter som med lång kontinuitet nyttjat åarnas flöden och fall som kraftkälla.
- Bruksområdet för Bruzaholms bruk, men följande karaktärsskapande miljöer och anläggningar:
 - Fabriksanläggningen med pågående verksamhet, gjuteri-byggnad från 1908 med taklanternin och genomarbetade fasader i rött tegel som minner om verksamhetens långa kontinuitet. Kraftstation i anslutning till kanal samt magasin och lokstall, vilka indirekt speglar det industrispår som under 1800-talets senare del hade anslutning till järnvägen Nässjö - Oskarhamn. Inom området ligger platsen för masugnen som var i drift till 1874 (fornlämning L1973:1265).
 - Bruksherrgård från 1785 med park/trädgård, i siktlinjen över dammens vattenspegel. Villa Täckas udde, uppförd som ingenjörsbostad 1898

Flygfoto från 1959 över samhällets västra del. I övre vänstra hörn skymtar metallduksfabriken. De stora byggnaderna i fotots mitt är ett flerbostadshus för fabriksarbetarna och ett församlingshem, vilka båda uppfördes av disponent Bengtsson under 1930-1940-talen. Foto: JLM/Flygtrafik.

FAKTA

Metallduksindustrin i Bruzaholm

Gösta Bengtsson kom till Bruzaholm i slutet av 1800-talet för en anställning vid bruket. 1903 övertog han Jönköpings Metallduksväveri och lät 1906 flytta tillverkningsenheten till Bruzaholm. Verksamheten bytte namn till Bruzaholms Metallduksväveri och var inledningsvis inrymd i en ladugård i närheten av bruksherrgården. 1915 köptes en tomt på Stuverys ägor. 1920 stod en ny fabriksbyggnad klar och företaget bytte namn till AB Metallduk. Här tillverkades vävda dukar och viror i metall för pappers- och cellulosaindustrin. Företaget expanderade och anläggningen byggdes till på 1950-60-talen. Företaget hade då ca 150 anställda.

Under 1940-talet uppstod en familjeskism och sonen Erik Bengtsson lät starta en egen fabrik med samma tillverkning, AB Maskinduksverken, i samhällets östra del. 1970 gick de två företagen samman under namnet Bruzaholmsviror, senare Bruza Unaform. De båda väverierna utvecklades dock under åren 1992 - 1993 efter några år med dålig lönsamhet. Den västra fabriksanläggningen har därefter till delar stått utan verksamhet. I den östra fabriken återstartades en ny metallduksindustri som fortfarande är i drift.



Bruksherrgården är uppförd 1785 i en nyklassicistisk stil. Arkitekturen påminner om flera andra herrgårdsbyggnader i länet. Byggnaden har en dominerande karaktär både till dess placering och utformning.

I anslutning till bruksmiljön finns flera arbetarbostäder. Av de tre kasernerna i Smedgården är två uppförda på 1750-1790 och en på 1860-talet. Söder om dessa ligger Lustgården som uppfördes på 1860-talet.

AB Maskinduksverkens ägare Erik Bengtsson hade ett stort intresse för trädgårdskonst och omkring 1960 lät han uppföra ett växthus med tillhörande försäljningslokal intill fabriksbyggnaden. Anläggningen, som ritades av arkitekt Peter Kautzky, kallades Kristallen och verksamheten var i drift till början av 1980-talet. Byggnaden har sedan 2010 genomgått en varsam restaurering.



1919 uppfördes fabrikslokaler för Bruzaholms Metallduksväveri, senare AB Metallduk, vid den Övre dammen i samhällets västra del. På fotot ses delar av de äldsta fabriksbyggnaderna och en tillbyggnad från 1960-talet.



Det f.d. församlingshemmet stod klart 1940 och bestod av disponent Gösta Bengtsson. Byggnad har ännu en välbevarad exteriör.

- Äldre verkstadsbyggnader, idag bruksmuseum.
- Damm, dammfäste och kanaler i Brusaåns vattensystem, anlagda för vattenkraftens utnyttjande, med kontinuitet minst sedan 1600-talet.
- Arbetarbostäder från 1700- och 1800-talen vid Smedbacken och Lustgården.
- Miljön kring f.d. AB Maskinduksverken (norr om bruksmiljön). Fabriksbyggnad med panncentral från 1946 respektive tillbyggnader från 1965, anläggning i modernistisk industriarkitektur.
- Kristallen, tidigare handelsträdgård med växthus och försäljningslokal från 1962, samhällshistoriskt intressant anläggning med för länet unik modernistisk arkitektur.
- Miljön kring f.d. AB Metallduk (i samhällets västra del) med industribyggnader från 1920–60-tal, personalbostäder och den f.d. disponentvillan Bengtsgården med tillhörande park, personalbostäder, växthusbyggnader och andra ekonomibyggnader samt det f.d. församlingshemmet från tidigt 1940-tal som uppförts på initiativ av disponent Bengtsson.
- Byggnader utmed genomfarten som uppförts för en offentlig funktion, såsom det f.d. skolhuset uppfört 1912 med tillhörande idrottshall, f.d. livsmedelsaffär från sent 1800-tal och Folkets hus från 1940-tal.
- Sammanhängande bostadsområden med övervägande låg friliggande småhusbebyggelse från 1940–60-talen.

Antikvariska rekommendationer

Bruksmiljön i Bruzaholm har höga kulturhistoriska värden, vilka bedömts vara av nationellt intresse. Miljön ska skyddas från åtgärder som påtagligt kan skada kulturvärdena i enlighet med miljöbalken. Området bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. Miljön och dess byggnader tål inga större förändringar som kan påverka miljön karaktär. Förtätning kan ske med krav på anpassning till den äldre bebyggelsen vad gäller placering, skala och färgsättning. Delar av bebyggelsen i bruksmiljön och dess närhet är försedd med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.

Inom samhället finns det även flera andra miljöer och byggnader med höga kulturhistoriska värden. Byggnader som bedömts som särskilt värdefulla ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida åtgärder så att de inte förvanskas. Originaldetaljer är viktiga att bevara. Dessa byggnader bör på sikt förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.

Varsamhetskravet gäller för alla byggnader, även villabebyggelse från andra halvan av 1900-talet. Byggnadernas karaktär och tidstypiska drag ska respekteras vad gäller proportioner, fasadfärg, tak och byggnadsdetaljer som fönster, fasadmaterial, entréer och utsmyckningar. Tillbyggnader och tillägg får inte dominera. Höjd, volym och utförande av tillbyggnader bör underordnas den ursprungliga byggnaden. Grundstrukturen med terränganpassade hus bör behållas. Nya byggnader bör anpassas efter terrängen.

Flera av de äldre, kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna har ett överhängande underhållsbehov, vilket på sikt kan riskera att förtä dess värden och äventyra fortlevnaden. Det gäller i synnerhet flera industribyggnader.

Gamla vägsträckningar är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, bredd, material och detaljer som hör vägmiljön till.

Vattensystem med fall och fördämda dammar och lämningar efter tidigare vattenanknutna verksamheter (registrerade i fornlämningsregistret) är viktiga att värna.



Bengtsgården stod klar 1920 som disponentvilla åt Gösta Bengtsson, ägare till AB Metallduk i samhällets västra del. Huset ritades arkitekt Karl M Bengtson. En påkostad trädgårdsanläggning med växthus anlades också på tomten. I närområdet ordnades en strandpromenad med fiskdamm, planteringar och stenarrangemang.



Skolhuset uppfördes 1912 och var i stort sett identiskt med det samtida skolhuset i Hjaltevad, vilket numera är rivet.



Stationshuset stod klart 1912 och ersatte då ett mindre stationshus. Byggnaden har ett viktigt symbolvärde för orten.

I slutningen norr om riksvägen ligger sammanhängande bostadsområden med villor från 1900-talets mitt. Husen är anpassade till terrängen och många har ännu en välbevarad karaktär.

Hjältevad

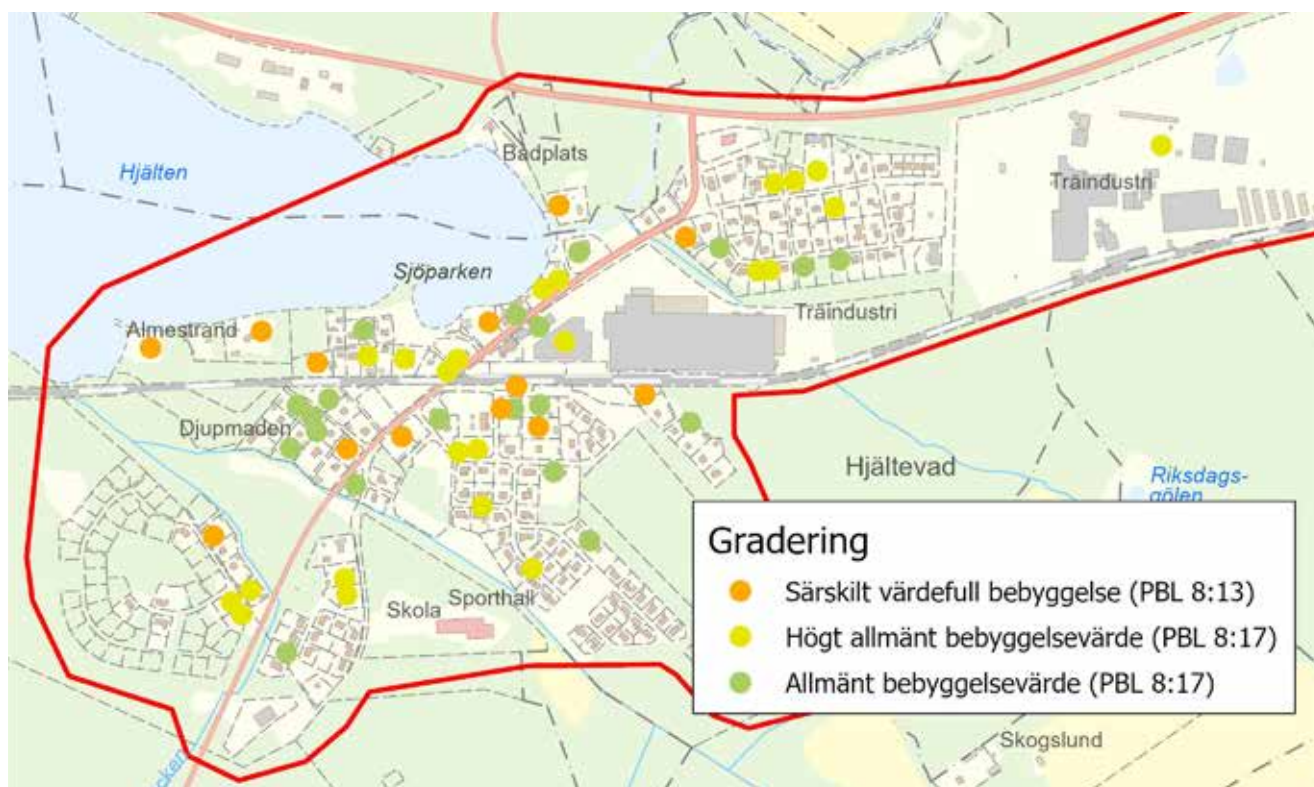
Områdesbeskrivning, övergripande

Samhället Hjältevad ligger utmed riksväg 40 mellan Eksjö och Vimmerby, precis sydost om sjön Hjälden och utmed järnvägen mellan Eksjö och Hultsfred. Orten ligger i Brusåns dalgång, vilken är ett biflöde till Silverån inom Emåns avrinningsområde.

Närheten till sjön och Brusaån samt vägnas anpassning efter dem präglar ortens karaktär. Strandvägen och Storgatans östra del följer den sträckning som landsvägen mellan Eksjö och Vimmerby tidigare hade. Det gamla vadstället över Bruzaån finns kvar där det idag är en bro. Denna plats är viktig då den har så tydlig koppling till ortens ursprung och namn. Träindustrier och järnvägen som funnits sedan 1870-talet är andra faktorer som påverkat orten i hög grad. Den nordöstra delen av samhället präglas idag av två större industrianläggningar, Hjältevadshus, med fabriksbyggnader från 1950–80-tal och sågverket Vida Bruza. Båda ligger tydligt i direkt anslutning till järnvägen, med stickspår in på industriområdena. Utmed Storgatan ligger Hjältevadshus kontorsbyggnad och fabriksarbetarnas matsal. Utmed sjöstranden ligger tre disponentvillor med koppling till träföretag och sågverk på orten, Almestrand, Skogshyddan och Klarvik. Villorna har för disponentvillor typisk karaktär, med påkostad arkitektur, material och skala. Kring stationshuset finns en liten miljö med avträden och andra byggnader.

Bebyggelsen utmed Storgatan består av blandad villabebyggelse och småhus från sent 1800-tal och hela 1900-talet samt ett

Karta över Hjältevad där den inventerade kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen markeras med punkter i olika färger beroende på klassning.



flerbostadshus från 1960-talet. Bostadshusen är orienterade mot vägarna och omges av stora trädgårdar med fruktträd och låga trästaket. Majoriteten av villorna är trähus, klädda med träpanel. Det förekommer även reveterade fasader och tegelarkitektur. Fler små villaområden med 1960-, 70- och 80-talsvillor speglar expansionsfaser i Hjärtevad som kan kopplas direkt till husindustrins och samhällets högkonjunkturer. Dessa villaområden har planlagts och byggts så att de ligger samlade i mindre områden eller utmed vissa gatustråk. Denna bebyggelse är tidstypisk vad gäller både strukturen, arkitekturen, material och kulörer. Mörkbrunt och vitt är de vanligaste kulörerna i dessa områden. En blandning av trä och tegel i mörkrött eller gult är de vanligaste materialen. Den representerar kataloghusen, vilken är en viktig utvecklingsfas i landets historia. Ännu finns många originaldetaljer av kulturhistoriskt intresse, som ytterdörrar med genomtänkta dörrromfattningar och omsorgsfullt anlagda entréer med trappor och trappräcken i järn. De flesta bostadshusen i tätorten är idag dock moderniserade genom nya material och utbytta byggnadsdetaljer.

Områdeshistorik

Vid Bruzaåns utlopp från sjön Hjärten fanns ett vadvägg och en korsning där vägarna från Eksjö, Vimmerby, Bellö och Ryssebo möttes. Sjön och vadvägg gav upphov till namnet Hjärtevad. Sjön nämns första gången i skrift år 1539. Platsen användes tidigt som lastplats där sjömalm togs upp och lagrades innan den kördes till järnbruket i Bruzaholm. Orten växte fram här, på marker som hörde till byn Börsebo. På 1700-talet fanns ett soldattorp här och från 1800-talets mitt ett färgeri för färgning av tyger.

Brukspatronen vid Bruzaholms järnbruk tryckte på för att järnvägen skulle dras fram i dessa trakter. En stationsplats anlades intill vägkorsningen invid sjön Hjärten. Nya behov uppstod av bostäder till järnvägsanställda och snart till andra som sökte sig till den nya orten, som t.ex. skräddare och andra hantverkare. I järnvägssta-

Hjärtevads karaktär har i hög grad formats av de gamla vägarna, som bildade vägkorsning och mötesplats här vid vadvägg vid sjön. Den s.k. generalstabskartan från 1876 illustrerar tydligt vägnätets och järnvägens betydelse. Kartan visar också ett antal svarta fyrkanter vid sjön som symboliserar den första bebyggelsen i den nya tätorten. Hjärtevad ligger på byn Börsebos (Borsebo) mark. Hjärtevad ligger mitt emellan bruksorten Bruzaholm och den kyrka som man tillhör, Ingatorp.





Järnvägsstationen 1937. Foto: Järnvägmuseet, JvmKDAA03046

tionen låg även poststationen – vilket den gjorde i nästan 100 år, fram till år 1979 då ett nytt postkontor med ansvar för postsortering uppfördes. När en ny skola uppfördes år 1912 fick Hjaltevad ökad tyngd som mötesplats.

Järnvägen tillsammans med en generell ökad efterfrågan på sågade trävaror betydde att en ny industriepok inleddes i Hjaltevad. Transporter av varor och råvaror gav nya möjligheter. Den första som etablerade en verksamhet här efter att järnvägen byggts var en inflyttad Nils Oredsson, som år 1881 köpte en av gårdarna i byn Börsebo för att få mark och kunna anlägga en ångsåg vid sjön Hjalten, nära järnvägen. Även bönderna i Börsebo by drog nytta av den nya järnvägen och anlade år 1905 Aktiebolaget Hjeltevads Träförädling. I början av 1900-talet startades flera andra träindustrier och sågverk. Två av dessa upptar än idag stora ytor i samhället.

Ett av de tidigaste bostadshusen på den nya orten var den villa som Nils Oredsson uppförde år 1877, Villa Klarvik. Oredsson betydde mycket för den tidiga utvecklingen av Hjaltevad. Han lät bygga ytterligare sex nya bostadshus i den nya orten. Ett par av dessa användes som lanthandel. Andra disponentvillor som uppfördes, med koppling till träindustriföretag på orten, var Villa Almestrand, Alphyddan och Henningsborg, som kom att användas av Hjaltevadshus som kontorsdel och senare som järnhandel. Det förekom att de nya företagen på orten köpte in mark till sin industri och sedan lät stycka av bostadstomter till sina anställda.

Under första halvan av 1900-talet utvecklades Hjaltevad till en tätort med många bostadshus och affärer, flera speceri- och diverseaffärer, två livsmedelsaffärer, ett par cykelaffärer med reparationsverkstad, handelsträdgård samt flera kaféer. Dessa rörelser var ofta inrymda i de villor som än idag ligger utmed Storgatan. Uthusen hade viktiga funktioner som utedass, hönshus, grishus, bryggghus, vedförråd, redskapsbod och källare till förvaring av potatis, rotfrukter och konserver. Ibland hyrdes vindarna ut till enkla oeldade bostäder.

En karta från 1887 visar det nya järnvägssamhället Hjaltevad som det såg ut då, med bebyggelsen mellan den gamla vägen och sjön. Dagens byggnader (vita) och vägar (grå) har lagts ovanpå den gamla kartan. Jämförelsen visar att endast tre byggnader som fanns då finns kvar idag, villa Klarvik, en stuga nära vägkorsningen och järnvägsstationen. De båda senare har senare byggts till. Det gamla vadvärdet har fått en bro. Kartöverlägg 2023, Susann Johannisson, Kalmar läns museum.





Förutom industrilokaler och bostäder uppfördes andra byggnader med särskilda funktioner, som vittnar om livet i tätorten. Hältevads mejeri från 1928 och brandstation från 1938 är exempel på det. En annan är en frikyrka som invigdes som missionshus år 1907.

Andra platser inom tätorten som fick historisk betydelse, är fotbollsplanen med tydlig koppling till Hältevads idrottsförening från 1929 och Sjöparken. Den senare användes som upplagsplats för is från sjön under 1930- och 40-talen samt under lång tid också till sommarfester.

Hältevads Industri AB startade 1947, med tillverkning av inredningsdetaljer i trä, framför allt dörrar, varav stor del exporterades. Från 1958 ändrades inriktningen till husfabrik, där de första husen var mindre fritidshus. Från 1959 började man tillverka hela villor, under företagsnamnet Hältevadshus AB. Tillverkning av fritidshus pågick parallellt med villorna, in på 1970-talet. År 1965 uppförde företaget ett flerbostadshus i samhället, men det tycks ha varit det enda som kom att uppföras. År 1977 var företaget som störst. Då tillverkades omkring 700 villor. Från 1982 började man tillverka volymhus, som tillverkades inomhus i fabriken som s.k. klossar, eller moduler. Varje kloss innehöll ett eller flera rum, vilka transporterades till byggsplatsen där de monterades ihop. Husfabriken upptar än idag ett stort område i samhällets centrala del. Från 1950-talet började även ortens andra stora träindustri – sågverket att expandera på en strategisk plats mellan järnvägen och landsvägen. När landsvägen, riksväg 40, omkring 1960 fick en delvis

Flygfoto från 1930-talet. I förgrunden ses Hältevads Industri AB. Landsvägen mellan Eksjö och Vimmerby leds ännu över vadstället och vidare genom samhället. Foto: Järnvägmuseet, JvmKAC11680



På 1960-talets mitt lanserades det nivåförskjutna huset, som kom att bli en hustyp som var speciell för Hältevadshus. Hustypen ritades av arkitekt K.J. Markström och kom därför att kallas Markströmmare. Foto: Nordiska museet/Digitalt museum.



Utsnitt ur ekonomiska kartan från 1956 visar ortens läge, storlek och innehåll. Träindustrin med tillhörande sågverk, impregneringsanläggningen, idrottsplatsen och fotbollsplanen tillsammans med områden med villor berättar historien om ett modernt industrisamhälle, på en plats med gamla anor. Uppe till höger syns den tidigare ångsågen som etablerats i Hjaltevad på 1950-talet. Övriga samhällsfunktioner som pekats ut i kartan är brandstationen och skolan. Brandstationen var viktig på grund av närheten till sågverket. Kartan visar var de första små villaområdena var placerade. Disponentvillorna utmed vattnet skiljer ut sig i skala och läge, med stora tomter. Vadstället över Bruzaån, vägnätet och järnvägen hör till äldre strukturer i landskapet. Även äldre åkrar, gulmålade, hör till de äldre detaljerna i landskapet.

ny sträckning förbi Hjaltevad kunde sågverket expandera norrut. Än idag finns en struktur genom industriområdet som visar var gamla landsvägen gick.

Mellan åren 1949–85 fanns ett stort impregneringsverk i sydöstra delen av Hjaltevad, hopkopplat via ett stickspår från järnvägen. Här impregnerades bland annat televerkets telefonstolpar. De byggnader som hörde till verksamheten revs i samband med att marken sanerades från gifter på 1990-talet. Än idag finns ett nätstaket runt området, som ett minne från denna epok.

Eftersom orten expanderade med de växande industrierna och de arbetstillfällena som de gav blev elevkullarna större. En ny skola byggdes på 1970-talet i samhällets södra del. I början av 1980-talet byggdes en ny stor påkostad postterminal i tidstypisk stil.

I Hjaltevad har det funnits industrier och arbetstillfällena under lång tid. Samhället har dock gått igenom samma utveckling som

Flygfoto från 1964. Landsvägen mellan Eksjö och Vimmerby har fått sin nuvarande sträckning strax norr om samhället. Ett nybyggt villaområde syns tydligt. Villorna har placerats ihop, utmed nyanlagda gatustråk. Denna utbyggnad illustrerar industrin framväxt på 1960-talet och behovet av fler bostäder till de som jobbade på ortens industrier. Foto: JLM/Flygtrafik.



de flesta andra småorterna på landsbygden, framför allt i slutet av 1900-talet och början av 2000-talet. Flera affärer lades ner och postkontoret stängde. Den nya skolan lades ned 2009 och byggdes om till förskoleverksamhet. År 2012 revs skolbyggnaden. Järnvägens persontrafik är nedlagd, men godstrafiken finns kvar. Inga nya bostadshus har uppförts efter 1980-talet.

Grund för kulturhistoriskt värde

Husfabriken Hjärtevadshus fabriksanläggning samt sågverket Vida Bruza ger en bild av den träförädlingsindustri som är grunden för samhället Hjärtevads fysiska utveckling under 1900-talet. Särskilt intressant är husfabriken Hjärtevadshus tydliga koppling till Sveriges expansiva fas av bostadsbyggande. Koppling finns till den epok från 1960-talet och framåt då uppförandet av typhus eller kataloghus expanderade. Hus- och träindustrierna har även en kulturhistorisk betydelse för träindustrierna utveckling i Småland generellt. Såväl villabebyggelse från sent 1800-tal och fram mot mitten av 1900-talet som områden med typhus från 1960-, 70- och 80-talen ger en bild av industrins betydelse och utveckling. Utusen som är äldre än cirka 1950 bidrar till förståelsen av tidigare villkor. I bebyggelsen finns industrihistoriska, arkitektoniska och lokalhistoriska värden. Ortens blandade villabebyggelse är orienterad utmed det de gamla vägarna, vilka bidrar till förståelse av ortens utveckling och historia under 1900-talet. Andra platser och strukturer som är centrala för ortens historia är vadsstället, vägnätet och stationsmiljön.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Hjärtevadshus fabriksanläggning mitt i samhället, vilken har regionalt och nationellt intresse tack vare kopplingen till trähusindustrin och kataloghusepoken. Mitt i den stora moderna fabriksbyggnaden finns ett ångpannehus kvar med äldre murad skorsten. Kontorsbyggnad och matsal ingår i fabrikskomplexet. Sågverksområdet vid järnväg och på ömse sidor om gamla lands-



FAKTA

Hjärtevads Industri AB/Hjärtevadshus

Hjärtevads Industri AB startade 1947, med tillverkning av inredningsdetaljer i trä, framför allt dörrar, varav stor del exporterades. Från 1958 ändrades inriktningen till husfabrik. Där de första husen var fritidshus, men man började snart att tillverka hela villor under namnet Hjärtevadshus AB. År 1977 var företaget som störst. Då tillverkades omkring 700 villor. Från 1982 började man tillverka volymhus, som tillverkades inomhus i fabriken som s.k. klossar, eller moduler. Varje kloss innehöll ett eller flera rum, vilka transporterades till byggplatsen och monterades ihop till en villa där.

En vägbro markerar idag platsen för det gamla vadsstället, vilket gett namn till orten.



En av de moderna och tidstypiska 1970-talsvillorna som finns i Hjärtevad, och som byggdes vid ortens husfabrik.



Villa Skogshyddan uppfördes av en möbelfabrikör vid en av de träförädlingsverksamheter som uppstod i samhället under tidigt 1900-tal.

vägen speglar träindustrins betydelse i Småland.

- De kvarvarande äldre vägsträckningar som följer Storgatan och Strandvägen. Den har bidragit till ortens struktur, med den tidigare bebyggelsen orienterad till båda sidor om vägen. Vadstället som gett upphov till orten och namnet.
- De tre tidigare disponentvillorna, friliggande i stor skala och med påkostad arkitektur.
- Järnvägsmiljön med stationshus, utedass och äldre byggnader som haft funktioner för resanden. Mötesplats.
- Mejeribyggnad i tidstypisk stil, påkostad arkitektur och material, uppförd i rött tegel. Tidigare mötesplats som berört många i omlandet.
- Träbebyggelse i måttlig skala. Villor främst från perioden mellan 1920- och 1950-talen, med välbevarad utformning, ofta med träfasader och tegeltäckta tak. Tillhörande uthus av stor historisk och upplevelsemässig betydelse. Villorna karaktäriseras också av att de är omgivna av trädgårdar med fruktträd och bärbuskar. Tomterna är inramade med staket eller häckar. Många villor har äldre välbevarade uthus av kulturhistoriskt intresse.
- Villaområden med tidstypiska och ganska välbevarade kataloghus från 1960-, 70- och 80-talen, tillverkade i ortens husfabrik.

Antikvariska rekommendationer

Delar av husfabriksanläggningen och tre före detta disponentvillor är viktiga att bevara. Några typiska byggnader inom sågverket bör väljas ut och bevaras. Särskilda kulturhistoriska förundersökningar bör göras i de båda träindustrierna. De utpekade byggnaderna bör förses med skyddsbestämmelser i detaljplan, då de har tydliga kulturhistoriska värden och stor betydelse för förståelsen av ortens framväxt.

Byggnader som bedömts som särskilt värdefulla ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida åtgärder så att de inte förvanskas. Originaldetaljer är viktiga att bevara. Dessa byggnader bör på sikt förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan. Byggnader uppförda före 1920-talet med ännu välbevarad exteriör karaktär ska anses vara särskilt värdefulla och ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida åtgärder, så att de inte förvanskas. Redan utförda förvanskade åtgärder kan med fördel återställas. Dessa byggnader bör på sikt förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.

Varsamhetskravet gäller för alla byggnader, även villabebyggelse från andra halvan av 1900-talet. Byggnadernas karaktär och tidstypiska drag ska respekteras vad gäller proportioner, fasadfärg, tak och byggnadsdetaljer som fönster, fasadmaterial, entréer och utsmyckningar. Tillbyggnader och tillägg får inte dominera. Höjd, volym och utförande av tillbyggnader bör underordnas den ursprungliga byggnaden.

Särskild hänsyn bör tas till de typhus som är tillverkade vid husfabriken i Hjärtevad, vilka i ett lokalt sammanhang har en stor betydelse för ortens identitet. Byggnadsdetaljer, material, stil och färgsättning som är ursprungliga bör hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida ändringar. Även planmönstret där dessa villor ingår i områden bör beaktas vid utbyggnad, förtätning eller förändring. Förtätning kan ske med krav på anpassning till den äldre bebyggelsen vad gäller placering, skala och färgsättning.

Bostadshusens fria placering inom grönskande tomter med smala uthus längs tomtgränserna och låga staket mot gatan är en viktig struktur för ortens karaktär som bör värnas. Uthusen har generellt ofta en välbevarad exteriör, vilken bör hanteras varsamt vid åtgärder. Tillkommande komplementbyggnader bör placeras och utformas med respekt för tomten och befintliga byggnader. Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden bör respekteras. Markarbeten bör göras med försiktighet.

Vid nybyggnationer bör skalan anpassas till befintlig bebyggelse och placeringen planeras så att man följer befintlig struktur. Detta innebär antingen förtätning eller utökning via nya gator, som kan anslutas till befintligt gatunät.

Gamla vägsträckningar är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, bredd, material och detaljer som hör vägmiljön till. Vadstället ska visas särskild hänsyn.

De gatustråk som har inga eller få utpekade byggnader i den parallellt utförda tätortsinventeringen har begränsade kulturvärden vad gäller planmönster och bebyggelse och bedöms därför vara förhållandevis tåliga för förändringar och förtätningar.



Villa Klarvik hör till en av tre disponentvillor med koppling till träföretag och sågverk i Hjärtevad. Just Klarvik från 1877 är idag en av ortens tre äldsta byggnader.



Orten Hjärtevad har fått namn efter sjön Hjärten och vadstället över Bruzaån. Här vid sjökanten har man tagit upp sjömalm till järnbruket i Bruzaholm redan på 1700-talet. Samhällets bebyggelsestruktur har påverkats av sjön och det gamla vägnätet



Ingatorps kyrka med sitt karaktäristiska torn ligger centralt i samhället.

Karta över Ingatorp där den inventerade kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen markeras med punkter i olika färg beroende på klassning.

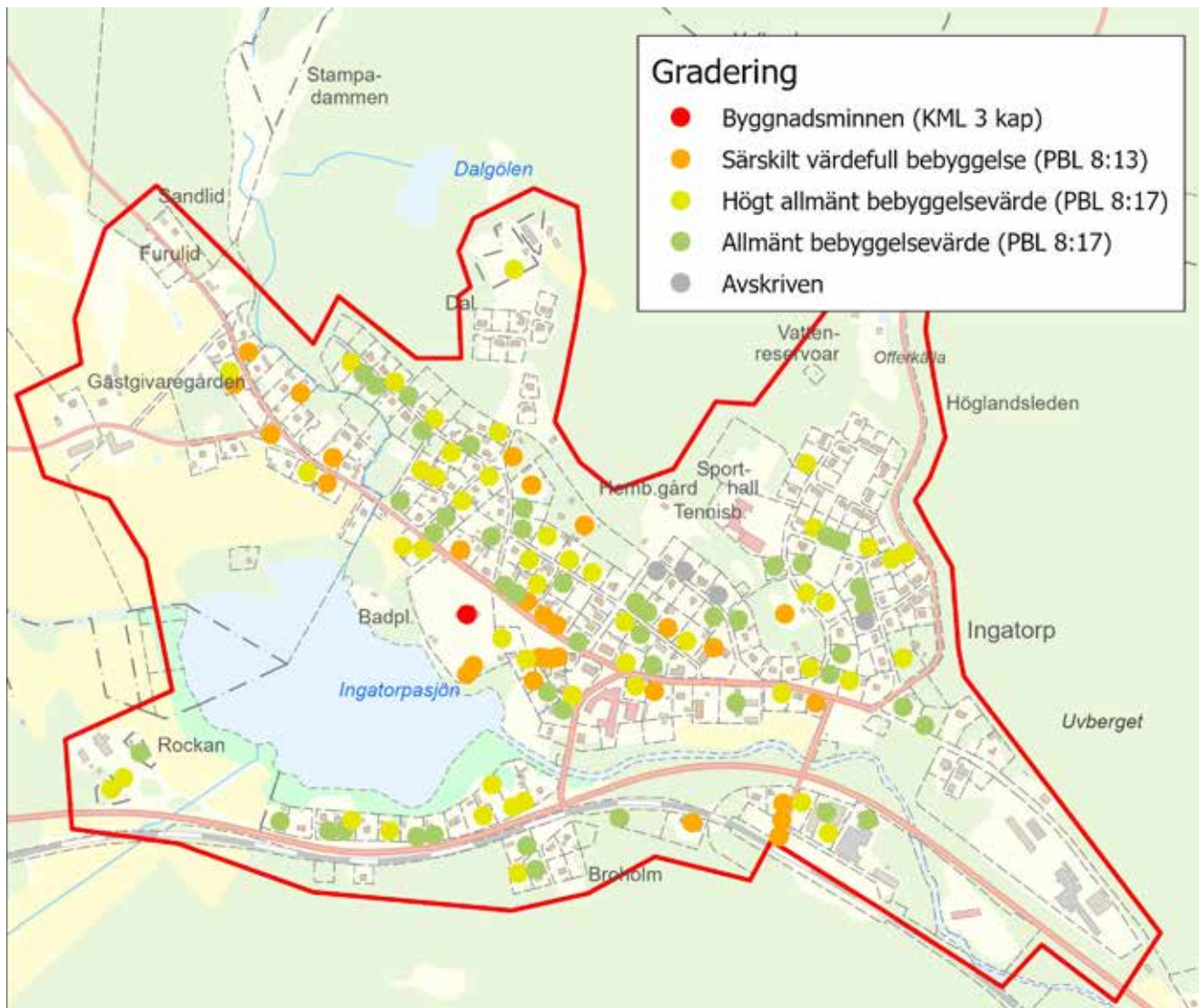
Ingatorp

Områdesbeskrivning, övergripande

Samhället Ingatorp ligger utmed riksväg 40, alldeles nordost om Ingatorpsjön. Genom orten rinner Bruzaån i väst-östlig riktning, med in- och utlopp genom sjön. Söder om ån går både riksvägen och järnvägen. Bebyggelsen återfinns framförallt norr om landsvägen. Ortens omgivning består mestadels av kuperad moränmark beväxt av skog med dikade mossmarker längs åns dalgång. Väster om samhället återfinns ett öppet jordbrukslandskap kring gårdarna Gästgivargården och Rockan. Norr om samhället reser sig höjden Valbacken.

Centralt i samhället, alldeles nordost om sjön, ligger kyrkan uppförd 1911–14 med tillhörande kyrkogård omgärdad av en stenmur. På kyrkogården finns två timrade bodar, varav den ena är medeltida.

Alldeles öster om kyrkan finns en triangelformad torgplats, vilket nyttjats som marknadsplats åtminstone sedan 1600-talet. På



torget finns en minnessten rest 1933 som minner om att detta var en mötesplats för Smålands husarer fram till 1906. I anslutning till torget finns flera av de byggnader som vanligen hör till ett sockencentrum, såsom f.d. fattigtuga/ålderdomshem, f.d. skolor och ett församlingshem. Många av ortens äldsta affärs- och bostadshus återfinns också i området kring torget och vidare längs Storgatan. Byggnaderna är i 1–2 våningar och uppförda av trä med reveterade eller panelklädda fasader i ljusa färger. De flesta husen är uppförda under 1800-talet eller tidigt 1900-tal och uppvisar tidens ideal med lövsågerier, öppna verandor, frontespiser och profilerade takutsprång. Flera av husen har ännu kvar de stora skyltfönstren som vittnar om att det ursprungligen funnits affärsverksamhet i bottenvåningen. Till fastigheterna hör ofta även ett eller flera uthus.

Något längre österut längs Storgatan finns serviceboendet Solgårdens uppfört i mitten av 1950-talet. Ytterligare österut återfinns ännu en triangelformad torgbildning kallad Triangeln, vilken omges av två tidstypiska flerbostadshus med butikslokaler i bottenvåningen uppförda under 1950-talet. Söder om Storgatan ligger en byggnad uppförd 1940 som ursprungligen inrymde Lantmannaföreningens försäljningslokal.

I samhällets sydöstra del, söder om riksvägen, ligger en stationsmiljö med stationshus och stenkällare. I området återfinns även flera fabriks- och handelsbyggnader från 1940-talet, vilka inrymt diverse verksamheter för möbeltillverkning och -försäljning. I samhällets östra del ligger ett sågverk och några andra industribyggnader.

Längs riksvägen söder om sjön och utmed dess tidigare sträckning genom samhället återfinns bostadsbebyggelse i form av friliggande en- eller tvåbostadshus samt enstaka flerbostadshus från 1900-talets första hälft. I samhällets norra delar återfinns sammanhängande bostadsområden med friliggande småhus från 1950–70-talen. I den nordöstra delen ligger den f.d. prästgårdens mangårdsbyggnad och en skola från sent 1960-tal.

Områdeshistorik

Ingatorp har växt fram kring ett sockencentrum med en medeltida kyrkplats. Sockennamnet Ingatorp omnämns första gången i skrift redan år 1337. Det är oklart när den första kyrkan uppfördes, men den medeltida kyrkbod som nyligen daterats till tidigt 1200-tal kan sannolikt ge någon hänvisning. Den nuvarande kyrkan från 1914 är den tredje kända kyrkan på platsen. Bruzaåns flödande vatten, landsvägen och senare järnvägen har haft en stor betydelse för ortens utveckling. Det nuvarande samhället ligger på marker som hört till gårdarna Gästgivargården och Dal samt till kyrkan.

Den torgplats som uppstod intill kyrkan blev en viktig mötesplats och under 1600-talet erhöles tillstånd för årliga marknader, vilka kom att få stor betydelse för traktens handel med kreatur och lantmannavaror. Kyrkstallar låg även här. Fram till 1906 var



Stationshuset är idag privatbostad. Byggnaden har kvar sin ursprungliga karaktär från byggnadstiden.



I området vid järnvägsstationen finns byggnader som uppförts för möbeltillverkning och -försäljning från mitten av 1900-talet. På fotot ses byggnaderna där Lövenviks möbler tidigare låg. Möbelfaffären startades omkring 1930-talet och lades ned i slutet av 1990-talet.



Flygfoto från 1937 med kyrkan omgiven av öppen jordbruksmark. Vägen som slingrar fram är dagens Dalvägen som leder till gården Dal. Foto: JLM/Flygtrafik.



Karta från 1905 över prästgårdens ägor närmast kyrkan. Många av de tidigaste husen uppfördes på arrendetomter.



Foto från 1910-talet av vyn över Ingatorpssjön med kyrkan och höjden Valbacken i fonden. Foto: Östergötlands museum, OM.H.001272.



Ingatorps första stationshus, vilket ersattes 1919 av det nuvarande. Foto: Järnvägmuseet, JvmK-BEB00983.

torget även samlingsplats för Södra Vedbo skvadron av Smålands husarregemente för vidare färd till regementsmöten på Ränneslätt i Eksjö. Under första hälften av 1800-talet uppfördes fattigstuga och skolhus (1848) vid torget. Det första skolhuset ersattes 1904 av ett nytt skolhus som även inrymde kommunkontor, lärarbostad och sockenstuga.

Ingatorpssjön, sydväst om kyrkan och torget, användes tidigt för upptagning av sjömalms som såldes till det järnbruk som anlagts i Bruzaholm 1660. Utmed Kvarnbäcken som mynnar ut i sjön norrifrån fanns tidigt kvarnar. Nordväst om sjön, en knapp kilometer från kyrkan, anlades ett gästgiveri under 1600-talets andra hälft vilket sedan bedrevs fram till omkring sekelskiftet 1900.

Fram till sent 1800-talet var kyrkbyn och dess bebyggelse koncentrerad till ett mindre område runt kyrkan. Omgivningarna utgjordes av jordbruksmarker till de kringliggande gårdarna Gästgivargården, Dal och Prästgården. På 1870-talet drogs Nässjö-Oskarshamns järnväg genom trakten och en station med stationshus förlades i ett skogsområde en knapp kilometer sydost om kyrkan. Det första stationshuset ersattes 1919 av det nuvarande större stationshuset. Järnvägens tillkomst fick stor betydelse för ortens framväxt. Nu kom såväl industrier och hantverk, som handel och service att etableras på orten. Under sent 1800-tal och början av 1900-talet uppfördes flera träbyggnader i en till två våningar i området närmast torget och utmed landsvägen, vilken fram till 1950-talet hade sin sträckning via dagens Brogatan och Storgatan genom samhället. Det var både bostadshus och affärshus som uppfördes. De hus som uppfördes på kyrkans mark, låg på s.k. ofri grund, dvs arrendetomter med 49-års kontrakt.

En av de tidigaste industriella verksamheterna på orten var ett garveri och färgeri som anlades 1883 och var i drift till sekelskiftet 1900. Idag finns endast bostadshuset till garveriet kvar. Vennerlunds smedja som var i drift fram till 1970-talet och idag ägs idag av hembygdsföreningen, var en annan tidig verksamhet på orten. Båda dessa verksamheter låg i samhällets västra del.

Tack vare järnvägens transportmöjligheter anlades flera träindustrier här under sent 1800-tal och ända in på 1940-talet, såsom sågverk, snickerifabriker, möbeltillverkning och möbelförsäljning. Vid stationen fanns stickspår för utlastning av sågade trävaror, massaved, kol och aspestock till tändsticksfabriken i Jönköping. Längs landsvägen söder om sjön startade en smides- och mekanisk verkstad och på 1950-talet öppnades en bensinstation med verkstad strax intill. Ett bryggeri och ett tvätteri var två andra verksamheter som uppstod i samhället under tidigt 1900-tal.

Ingatorp omges av flera jordbruksbyar och flera av de verksamheter som startades i Ingatorp hade koppling till de agrara näringarna, såsom mejeri och charkuteri. I slutet av 1930-talet bildades även Ingatorps lantmannaförening som var en andelsförening för



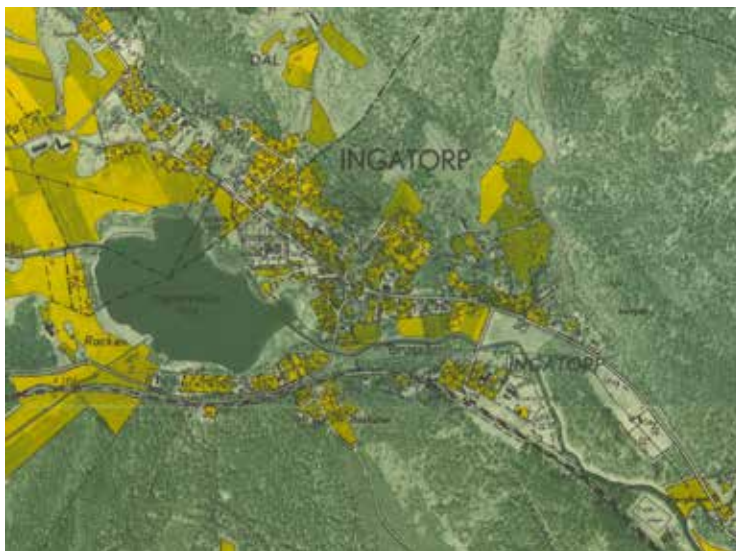
Flygfoto från 1947 över området närmast torget och kyrkan. Bebyggelsen är ännu tydlig lokaliserad utmed Storgatan och torget. Foto: JLM/Flygtrafik.

bönder i Ingatorps och andra närliggande socknar. Man uppförde 1940 en försäljningsbyggnad där det såldes fodervaror, konstgödsel och utsäde samt senare även maskinförsäljning. I samma byggnad fanns även Jordbrukskassan.

År 1928 bildades en hembygdsförening i socknen och samma år anlades en hembygdsgård på ett markområde i samhällets norra del som upplåtits av kyrkan. Till parken flyttades ett flertal byggnader, bl.a. en stuga från grannsocknen Svinhult, två kvarnar, en loge och en utskottsbod. Snare flyttades även en scenbyggnad till platsen. I närheten av hembygdsgården anlades 1968 Tennisparken med tennisbanor och klubbstuga.

Den frikyrkliga verksamheten var livaktig i bygden och under 1920-talet skapades samlingslokaler för både missionsförbundet och baptisterna.

I slutet av 1930-talet uppfördes ett församlingshem intill kyrkan, ritat av den välrenommerade Stockholmsarkitekten Martin Wes-



Ekonomiska kartan från mitten av 1950-talet. Landsvägen har ännu inte fått sin nuvarande sträckning, utan leds ännu genom samhället. Jordbruksmarken närmast prästgården är ännu obebyggd.



Flygfoto från 1957. Ålderdomshemmet Solgården och flerbostadshusen i Triangeln har nyligen uppförts. Nederst på bilden ses Lantmannaföreningens försäljningbyggnad. Foto: JLM/Flygtrafik.



På prästgårdens tidigare jordbruksmarker uppfördes under 1960- och 1970-talen en mängd friliggande villor och en skola med tillhörande idrottshall.

terberg. Vid samma tid uppfördes även ytterligare en samlingslokal på orten, Bygdegården med biograf och vaktmästarbostad.

1950–70-talen var en expansiv period för tätorten Ingatorp. Antalet innevånare var som störst på 1970-talet, då drygt 670 personer bodde här. Landsvägen fick under 1950-talet en annan sträckning söder om orten, vilket möjliggjorde en förtätning och nybyggnation på orten. Under denna period uppfördes flera större karaktärskapande anläggningar i samhället, ålderdomshemmet Solgården 1956 och bostadsrättsområdet Triangeln 1958. De tidstypiska flerbostadshusen uppfördes efter ritningar av arkitekt Bertil Thafvelin, Jönköping. I husens bottenvåning låg nya, moderna butikslokaler och flera verksamheter lämnade de tidigare lokalerna för att flytta in här. I slutet av 1960-talet revs prästgårdens ladugård och på dess plats uppfördes en nya skola och några år senare även en idrottshall.

På 1960-talet uppfördes villabebyggelse på prästgårdens tidigare jordbruksmarker norr och öster om prästgården. På 1970-talet utökades området med friliggande småhus i sluttningen upp mot Valbacken, vars östra sluttning hade planlagts som skidbacke under sent 1960-tal. På Valbackens topp hade en stuga uppförts redan 1964, för att fungera som kaffestuga. Även inom Dal-området uppfördes under 1970-talet ett flertal friliggande småhus. Majoriteten

av dessa villor var s.k. typhus tillverkade vid någon av de många husfabriker som fanns i närområdet.

Grund för kulturhistoriskt värde

Ingatorp är ett sockencentrum med medeltida anor. Den nuvarande kyrkan med dess utmärkande tornspira är vida känd och pryder orten där den ligger intill sjön. Den timrade kyrkboden inom den stenmursomgärdade kyrkogården är kyrkplatsens äldsta kvarvarande byggnad. Dendrodatering visar att timret fällt någon gång mellan 1219 och 1239, vilket gör den till landets äldsta (kända) profana träbyggnad.

I närheten av kyrkan återfinns flera andra byggnader som förstärker karaktären av sockencentrum, såsom församlingshem samt byggnader som inrymt skola och fattigstuga/ålderdomshem. I kyrkans närhet finns även torget, som fungerat som marknadsplats allt sedan 1600-talet, en tradition med kontinuitet än idag. Torget bär även minnen av att fram till 1906 ha fungerat som mötesplats för Smålands husarregemente inför vidare avfärd mot Eksjö.

Järnvägens dragning genom trakten på 1870-talet kom att få en betydande påverkan på orten. Det var egentligen först efter att en järnvägsstation förlagts i området som Ingatorp kom att utvecklas till en tydlig sammanhållen bebyggelse, ett stationssamhälle med handel, hantverk och industrier. Denna epok, dvs tiden kring sekelskiftet 1900, präglar ännu tydligt samhället. Förutom järnvägsstationen med tillhörande stenkällare, återfinns byggnader från denna tid framförallt i anslutning till torget och utmed de äldre vägsträckningarna. Flera av husen har kvar de karaktäristiskt stora skyltfönstren, vilka minner om att det rymts en verksamhet i byggnaden och att de utgjort en del av ortens tidigare handelscentrum.

Ett flertal industribyggnader av olika storlek berättar om en expansiv fas under 1930–70-talen då framförallt träförädlingsindustrin var stor. En betydande andel av samhällets nuvarande



Vid torget står en minnesten som minner om att platsen använts som samlingsplats för Smålands husarregemente.



Församlingshemmet uppfördes 1938 efter ritningar av arkitekt Karl Martin Westerberg, Stockholm. Han var ledamot i Svenska kyrkans diakonistyrelse och ritade flera kyrkor, församlingshem och prästgårdar i landet. Församlingshemmet uppfördes i en arkitektur präglad av 1920-talsklassicism med inspiration av 1700-talets herrgårdsarkitektur. Byggnaden framstår välbevarad.



Kompletteringsmöbler grundades 1936 och uppförde en ny butiks och fabriksbyggnad 1938 söder om järnvägen. Företaget köpte hem trärena möbelstommar som bonades och kläddes enligt kundens önskemål. Byggnaden har en bevarad karaktär sedan byggnadstiden.



Ovan: Utmed riksväg 40 ligger flera småsklaga bostadshus från ca 1900. Milstenen minner om att det är en gammal färdväg.

Höger: Flerbostadshusen i Triangeln ritades av arkitekten Bertil Thafvelin och stod klara 1958. Husen i tre våningar försågs med butikslokaler i bottenvåningen.



Gulfmacken med verkstad och bensinstation uppfördes 1956. Här fanns även taxi-rörelse.



Prästgårdens mangårdsbyggnad och bodar finns ännu kvar.



"Kumlingården" uppfördes under sent 1800-tal som bostadshus till garveriet som låg intill Kroabäcken. Verksamheten drevs fram till 1950-talet. Därefter drevs pensionat i byggnaden fram till det omvandlades till konstnärsgård.



bebyggelse är uppförd under perioden 1950–70-tal, vilket belyser annan av samhällets tillväxtperioder. Såväl handel som industrier blomstrade, inflyttningen från de kringliggande byarna var stor och framtidstron ljus. Flerbostadshusen i Triangeln, den nya skolan med idrottshall, ålderdomshemmet Solgården och de sammanhängande bostadsområdena med friliggande villor är kanske de tydligaste inslagen.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Landsvägens gamla sträckning i nuvarande Brogatan och Storgatan. Äldre stenbro med tre spann byggda av tuktad natursten. Milstenen vid Eksjövägen (fornlämning L1973:1880).
- Kyrkomiljön med kyrka och omgivande kyrkogård med bodar, samt församlingshem ritat av arkitekt Martin Westerberg 1938. Till kyrkomiljön hör även intilliggande bostadshus, f.d. skola och f.d. ålderdomshem som ligger väl samlade i anslutning till kyrkogården.
- Torget med dess öppna torgyta omgiven av träbebyggelse i en eller två våningar från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.
- Triangeln från sent 1950-tal med exteriört välbevarade flerbostadshus med butikslokaler i bottenvåningen och en triangelformad torgbildning.
- Järnvägsmiljön med stationshus från 1919 och äldre stenkällare.
- Hembygdsgården från 1928 med ditflyttade äldre byggnader från närområdet.
- Prästgårdens mangårdsbyggnad med tillhörande bod och trädgård.
- Bostadsområden med övervägande låg friliggande småhusbebyggelse från 1940–70-talen.
- Industri- och butikslokaler som minner om ortens träförädlingsindustri.
- De två frikyrkor som minner om traktens aktiva frikyrklighet.



Antikvariska rekommendationer

Inom samhället finns det flera känsliga områden som inte tål några större förändringar som kan påverka dess karaktär. Miljön kring kyrkan och torget samt Triangeln och Storgatans gatumiljö med intilliggande bebyggelse är att betrakta som särskilt värdefulla bebyggelseområde som ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida ändringar. Förtätning kan ske med krav på anpassning till den äldre bebyggelsen vad gäller placering, skala och färgsättning.

Även järnvägsmiljön vid stationshuset är att betrakta som en särskilt värdefull bebyggelsemiljö som ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt. Stationshuset är försett med skyddsbestämmelser i detaljplan.

Byggnader som bedömts som särskilt värdefulla ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida åtgärder så att de inte förvanskas. Originaldetaljer är viktiga att bevara. Dessa byggnader bör på sikt förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.

Varsamhetskravet gäller för alla byggnader. Byggnadernas karaktär och tidstypiska drag ska respekteras vad gäller proportioner, fasadfärg, tak och byggnadsdetaljer som fönster, fasadmaterial, entréer och utsmyckningar. Tillbyggnader och tillägg får inte dominera. Höjd, volym och utförande av tillbyggnader bör underordnas den ursprungliga byggnaden.

Gamla vägsträckningar är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, bredd, material och detaljer som hör vägmiljön till.

Samhällets ytterområden mot norr och öster har begränsade kulturvärden vad gäller planmönster och bebyggelse. Dessa områden bedöms vara förhållandevis tåliga för förändring. Möjlighet för förtätning finns. Vid nybyggnationer bör skalan anpassas till befintlig bebyggelse och placeringen planeras så att man följer befintlig struktur.

Flera av de äldre, kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna har ett överhängande underhållsbehov, vilket på sikt kan riskera att förtä dess värden och äventyra fortlevnaden.



Ovan: Ingatorps hembygdsgård anlagd 1928. Byggnaderna är flyttade från de närliggande byarna.

Vänster: Torget har använts som marknadsplats ända sedan 1600-talet. Marknadstraditionen lever kvar än idag, men numera ordnas endast en marknad om året.



Missionshuset uppförde 1920, renoverades omkring 1950 och byggdes till 1964. Byggnaden symboliserar den frikyrkighet som präglat bygden.



I samhället finns flera villor från 1940–70-talen med ännu välbevarad karaktär.

Mariannelund

Mariannelund har indelats i fyra olika delområden utifrån deras karaktär – Sockencentrum, Centrum, Östra delen och Brestorpsområdet. Inledningsvis ges en övergripande beskrivning av samhället som helhet följt av en text om ortens allmänna historia. Därefter följer områdesbeskrivningar och analys för vardera delområde.

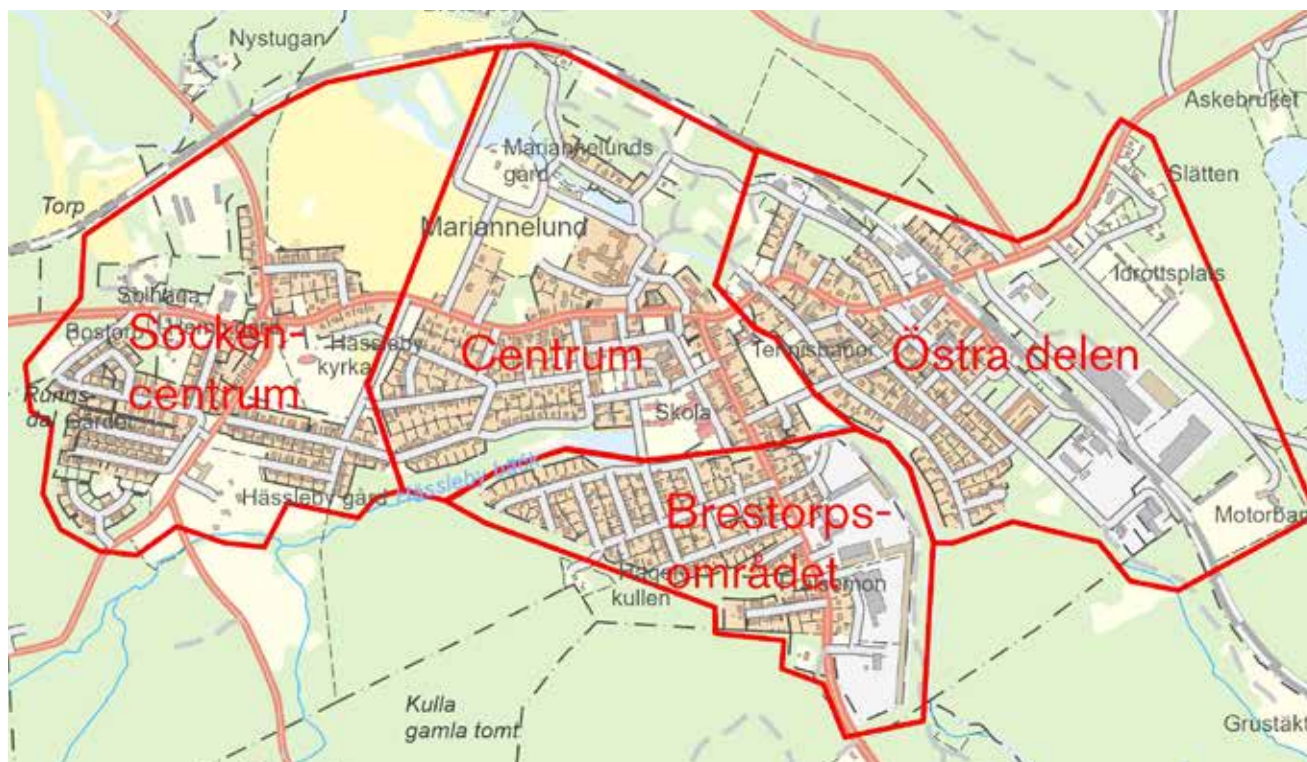
Övergripande beskrivning av orten

Mariannelund är ett långsträckt samhälle längs närmare tre kilometer utmed riksväg 40. Riksvägen går med en slingrande sträckning genom hela orten i väst-östlig riktning. Vid en vägkorsningen i samhällets västra del möter Ydrevägen från norr och vägarna från Karlstorp och Kråkshult från söder. Vid en annan vägkorsning längre österut möter länsväg 129 från Hultsfred.

Två vattendrag flyter genom samhället. Brusaån går i en nordvästlig-sydöstlig riktning genom samhällets östra del och Hässleby bäck passerar i väst-östlig riktning i ortens södra del. De två vattendragen strålar samman i ortens sydöstra del. Vattendragen har fått till följd att orten har ett flertal broar av olika ålder och utförande. I Brusaån finns två fördämda dammar anlagda under 1700-talet. Den övre dammen ligger norr om Mariannelunds gård och den nedre dammen något nedströms med fördämning i Esmarchsgatan.

Ortens bebyggelse spänner från 1700-tal till nutid, men med tyngdpunkt på 1900-talets första hälft. Bland den äldre bebyggelsen märks de två gårdsmiljöerna Mariannelunds gård och Hässleby gård, på vars marker samhället till stora delar vuxit fram.

Mariannelund har delats in i fyra delområden utifrån bebyggelsens karaktär, sockencentrum, centrum, östra delen och Brestorpsområdet. Dessa delområden redovisas med röda linjer på kartan.



Stora delar av gårdsbebyggelsen finns ännu kvar, liksom delar av jordbruksmarken närmast gårdarna. Båda dessa gårdar är belägna i samhällets västra del.

Samhällets handelscentrum ligger centralt beläget utmed Västra Storgatan. Det är ett förhållandevis oenhetligt centrum som fick sin nuvarande utformning under 1960–70-talen, men det förekommer ett fåtal äldre affärsbyggnader från tidigt 1900-tal i området.

Stationsområdet med järnvägsstation är beläget i ortens östra del. Här återfinns också stora delar av ortens industribebyggelse. Slättens industriområde är ett större sammanhängande industriområde med förhållandevis sentida industribebyggelse. Viss äldre industribebyggelse återfinns i området utmed järnvägen. Utmed Centralgatan i samhällets södra del finns handels- och industribyggnader.

Bostadsbebyggelsen utgörs huvudsakligen av friliggande småhus från 1910–70-talen, men det förekommer även radhus och flerbostadshus från 1940–70-talen. Sammanhängande bostadsområden återfinns i samhällets södra och västra delar.

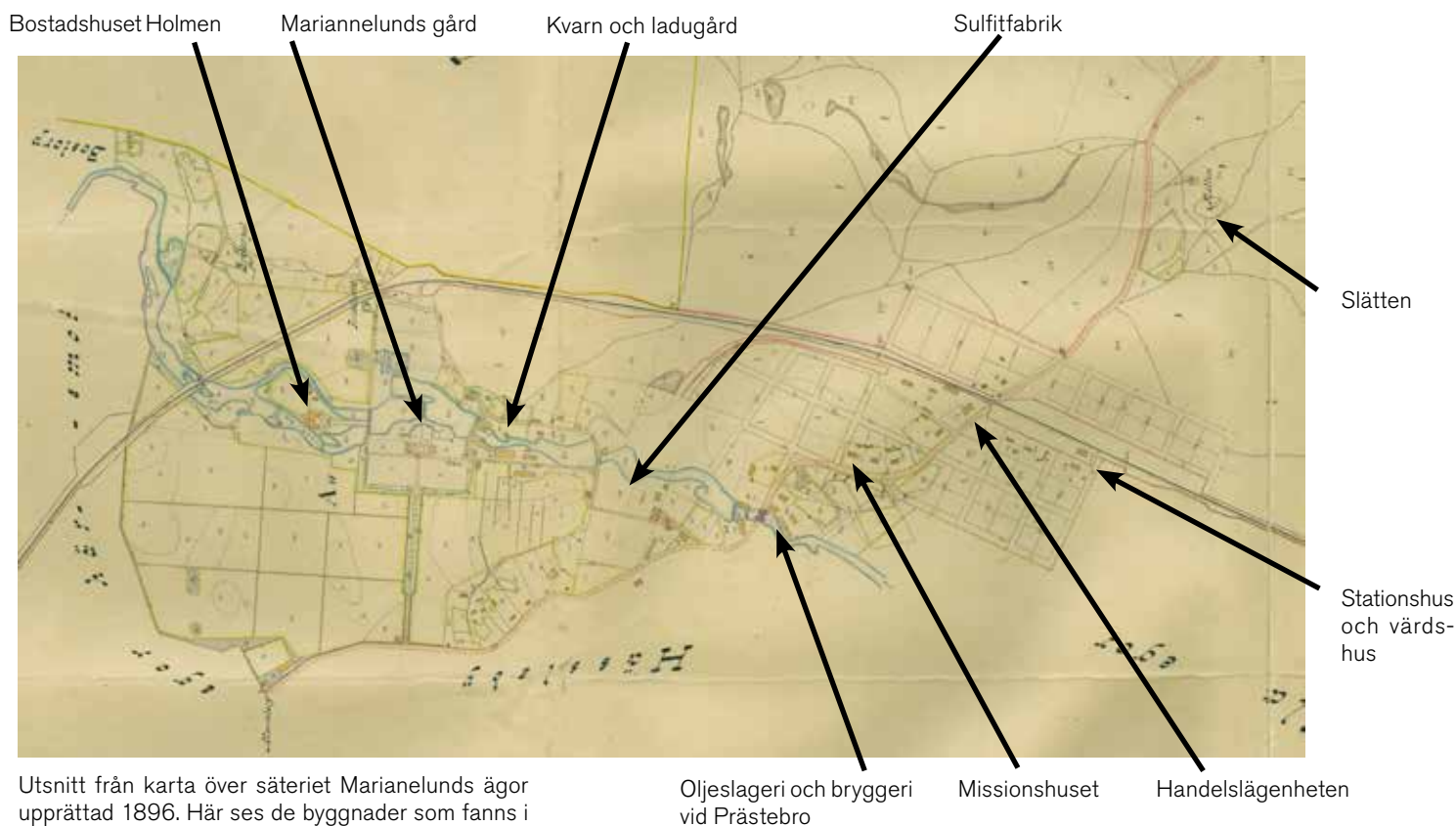
Ortens allmänna historia

Samhällets äldsta historia kan föras till den medeltida kyrkplatsen Hässleby och den intilliggande gården med samma namn, även denna med medeltida anor. Den nuvarande kyrkan uppfördes vid mitten av 1800-talet, men ersatte då en medeltida stenkyrka på platsen. Likt andra sockencentrum fanns sockenmagasin och kyrkstallar i kyrkans närhet, och senare uppfördes även kyrkskola och fattigstuga. Utöver Hässleby gård, fanns vid mitten av 1600-talet ett antal gårdar i kyrkans närområde, som Torp, Kulla, Tute och Bostorp. Under 1680-talet delades Hässleby gård och ytterligare en gårdsanläggning, Strömstorp nuvarande Mariannelunds gård, uppfördes omkring 500 m nordost om kyrkan.

Området blev tidigt en viktig mötesplats där flera äldre färdvägar möttes. Landsvägen mellan Eksjö och Vimmerby möter här



Utsnitt från 1876 års häradsekonomska karta där man ser de två gårdarna Mariannelund och Hässleby samt kyrkan och stationsplatsen. Utmed vägarna och vägkorsningarna finns viss bebyggelse.



Utsnitt från karta över säteriet Mariannelunds ågor upprättad 1896. Här ses de byggnader som fanns i området vid denna tid. Det fanns ytterligare bebyggelse söder om landsvägen, vilka låg på Hässleby gårds eller Brestorps ågor.

vägarna från Hultsfred respektive Kråkshult och Karlstorp i söder samt vägen från Linneryd i norr.

Vid 1750-talet kom major Gustav Adolf von Siegroth vid Kalmar regemente till Hässleby gård, som då var majorsboställe. Han kom att få en viktig roll för ortens initiala utveckling. Han köpte den närbelägna sätesgården Strömstorp och lät döpa om den efter sin hustru Mariana Makelée till Mariannelund. Det är således därifrån som orten fått sitt namn. Under von Siegroths ägarskap utvecklades gården till en herrgårdslignande miljö. I den nuvarande ortens östra del upplät von Siegroth mark till en exercisplats för Kalmar regemente. Under von Siegroths tid etablerades också de första industriella verksamheterna i området, såsom ett kronobränneri och ett järnmanufakturverk.

Det kom att dröja en bit in på 1800-talet innan dessa verksamheter fick några industriella efterträdare, som pappersbruk, såg, färgeri, garveri och senare även tändsticksfabrik. De tidiga industrietableringarna initierades övervägande av ägarna till Mariannelunds gård. Det var också en av ägarna som kom att inverka så att en station anlades på gårdens marker när Nässjö-Oskarshamns järnväg drogs fram genom området på 1870-talet. Ett stationshus uppfördes omkring en kilometer öster om gården i det nuvarande samhällets östra del. Efter järnvägens tillkomst etablerades ytterligare nya verksamheter, hantverk och viss handel i området. Utvecklingen under det sena 1800-talet gick dock förhållandevis

långsamt och det var först kring sekelskiftet 1900 som ett verkligt stationssamhälle utvecklades.

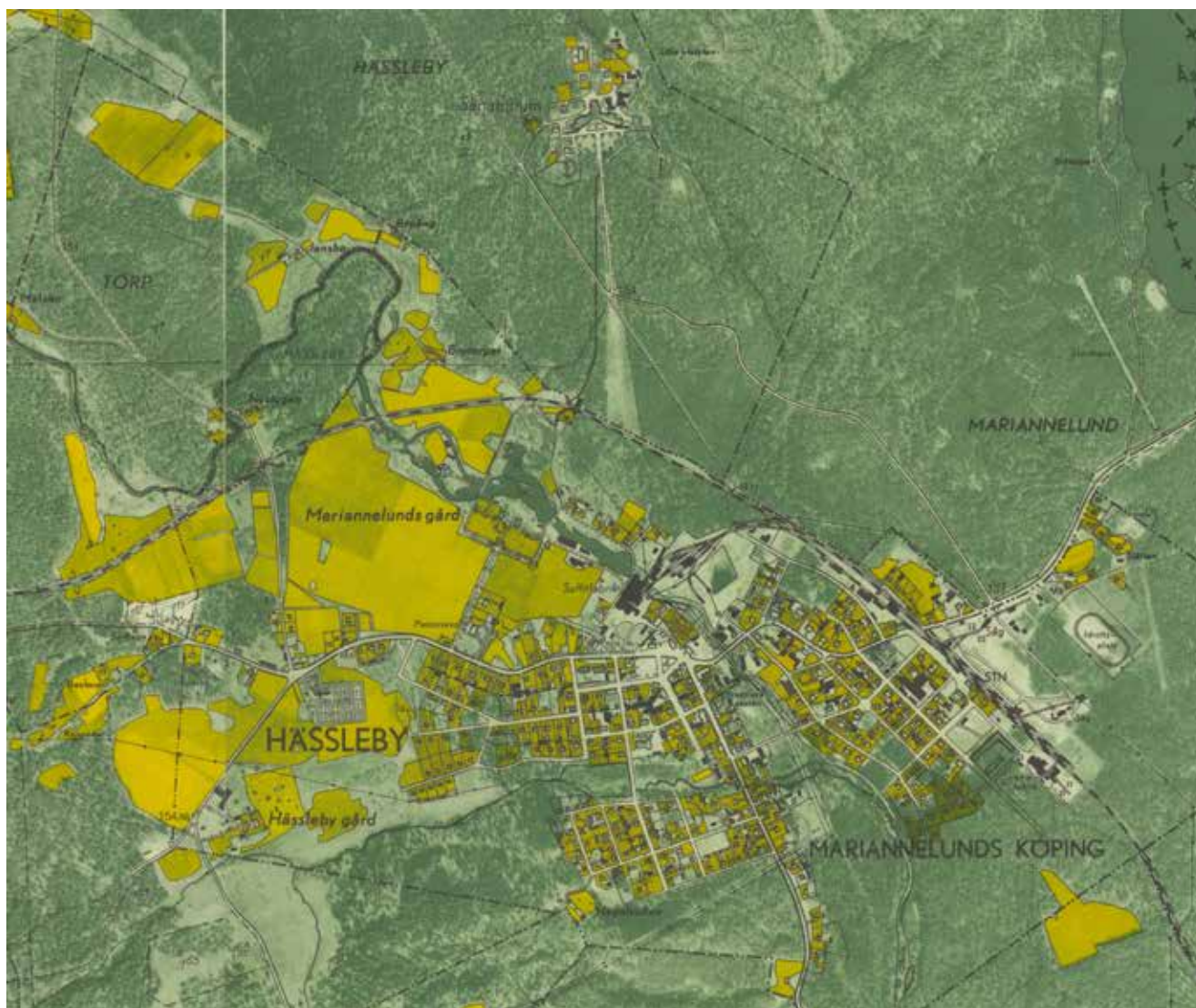
Industrietableringarna på orten gynnades av fallen i Brusaån och att flera vägar från de intilliggande socknarna möttes i området. Verksamheterna var främst inom trä- och mekanisk industri, såsom bobinfabrik, möbelfabriker, sågverk, snickerier och mekaniska verkstäder. Den sulfittfabrik som anlades 1888 kom att utvecklas till en framgångsrik verksamhet och dess centralt belägna och omfattande industriområde kom att prägla samhället under lång tid. Orten blev också en viktig utlastningsplats för trävaror.

Utöver industrierna, var det framförallt två andra etableringar som särskilt främjade ortens tidiga utveckling. Hässleby sanatorium med plats för 500 patienter stod klart 1901 en dryg kilometer norr om stationen och Praktiska skolan öppnade för drygt 400 elever år 1905. Såväl byggnationen av dessa anläggningar, som de efterföljande verksamheterna var personalkrävande och medförde en påtaglig inflyttning till orten och därmed bostadsbebyggelse. Den ökade inflyttningen till orten medförde även att handel och service utvecklades. Flera butiker, bankhus, frikyrkor, nytt skolhus, ett hotell och en biograf uppfördes under denna period.

Den 1 januari 1928 fick orten köpingsrättigheter. Köpingens gränser omfattade ett större område och innefattade både stations-samhället och socknecentrum. En ny stadsplan upprättades för köpingens område, vilken vann laga kraft år 1939. Bostadsbebyggelsen tilltog, men det kom dock att dröja fram till 1960-talet innan de två bebyggelselägena växte samman till en ort.

Flygfoto över den framväxande ortens centrala delar från 1937. I det övre vänsta hörnet ses kyrkan omgiven av jordbruksmarker. På fotots övre högra del ses Mariannelunds gård och sulfittfabriken. I centrum finns flera större, karaktärsskapande byggnader som skolhusen, affärsbyggnader och brandsstationen. På fotots nedre del ses en av ortens frikyrkor, numera riven. Foto: JLM/Flygtrafik.





Ekonomiska kartan från 1954. Ortens västra del kring kyrkan präglas ännu av ett jordbrukslandskap med viss bebyggelse utmed vägarna. Ett mindre sågverk finns i området, annars är ortens industrier och handel tydligt lokaliserad till stationsområdet och centrum. Några kilometer norr om samhället ses sanatoriet.

Landsvägen som går genom hela orten har såväl främjat som hämmat ortens bebyggelse. En omdragning av landsvägen har diskuterats vid flera tillfällen. Under 1950-talet fanns det långt framskridna planer på att förlägga vägen söder om samhället. Nya stadsplaner för dessa delar av samhället upprättades, men projektet realiserades aldrig. Planläggningen för den nya vägen är dock till viss del ännu synlig genom obebyggda stråk i bebyggelsestrukturen.

Under 1940–70-talet uppfördes flera områden med flerbostadshus inom samhället. Under 1960- och 1970-talen utfördes i tidens anda omfattande saneringsrivningar i ortens centrala delar. På de avrivna ytorna skapades ett torg, parkeringsytor och nya centrumbyggnader. Vid det nya torgets södra sida uppfördes 1968 en förvaltningsbyggnad i modernistisk arkitektur. I samhällets östra del uppfördes vid denna tid även ålderdomshemmet Kullagården. År 1977 lade sulfittfabriken ned sin verksamhet och den centralt belägna industrifastigheten köptes av Eksjö kommun. Under



1980-talet revs hela industrikomplexet och på dess plats uppfördes serviceboendet Bobinen.

År 1952 togs Hässleby socken och Kråkshults socken upp i Mariannelunds köping. År 1971 blev Mariannelund en del av den nybildade Eksjö kommun.

Orten har under de senaste årtiondena lidit av avfolkning och nedläggning av handels- och industriverksamheter. Folkhögskolans skolverksamhet, den f.d. Praktiska skolan, är dock ännu blomstrande, liksom flera av de industrier som finns på orten. Sentida satsningar på barnfilm har resulterat i Filmbyn i samhällets östra del, där man kan ta del av inspelningsmiljöer från klassiska barnfilmer av Astrid Lindgren.

Flygfoto från 1967 där samhällets centrala delar syns från väster. Under 1960-talet utfördes omfattande rivningar i samhällets centrala delar och nya tidstypiska byggnader uppfördes. På fotot ses flera av dessa nya byggnader, såsom flera nya skolhus, flerbostadshus och förvaltningshuset och konsums nya handelslokal. Foto: JLM/Flygtrafik.

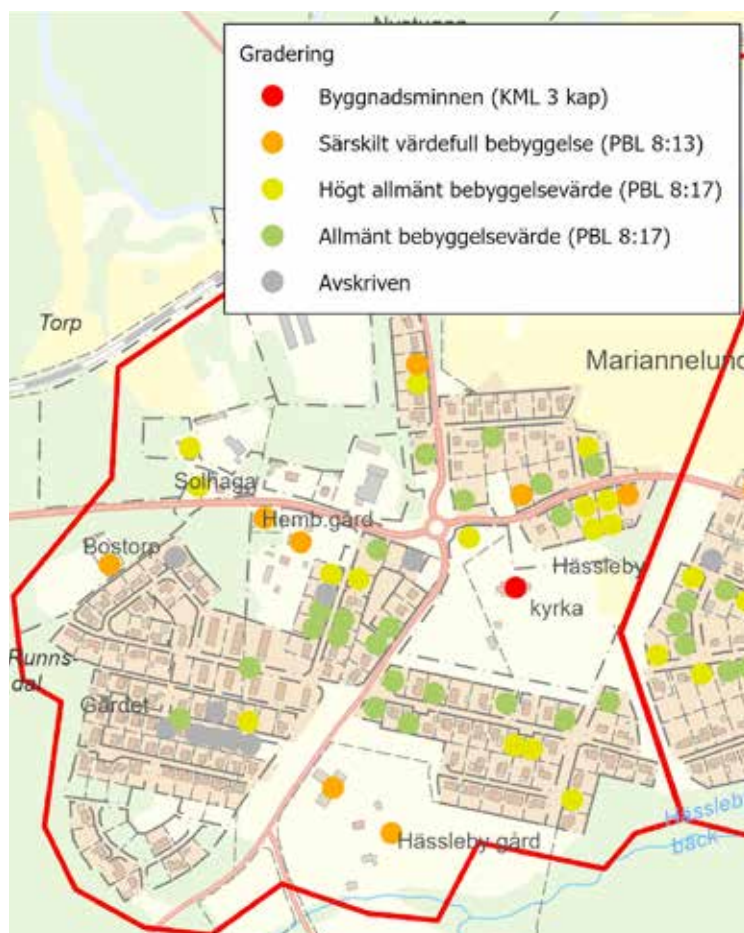
Sockencentrum

Områdesbeskrivning

Det aktuella delområdet utgör den västra delen av samhället. Centralt i området ligger kyrkan med kyrkogård och församlingshem. Intill kyrkan finns en vägkorsning där riksväg 40 möter Ydrevägen från norr och vägarna från Kråkshult respektive Karlstorp i söder.

I områdets södra del ligger gårdsmiljön Hässleby gård med mangårdsbyggnad och tillhörande ekonomibyggnader. Gårdens kvarvarande jordbruksmark återfinns mot söder, medan den tidigare åkermarken mot norr idag är bebyggd.

På en mindre höjd omkring 300 meter väster om kyrkan ligger hembygdsgården. Området består i övrigt av sammanhängande områden med bostadsbebyggelse i form av friliggande småhus och radhus från 1940–70-talen.



Det aktuella delområdet avgränsat med röd linje och där den inventerade kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen markeras med punkter i olika färger beroende på klassning.

Områdeshistorik

Området utgör sockencentrum där det legat en kyrka sedan medeltiden. Den nuvarande kyrkan uppfördes mellan åren 1857–59 efter ritningar av arkitekt F W Scholander. Norr om kyrkan och den förbipasserande landsvägen låg kyrkstallar, sockenstuga och fattigstuga samt sockenmagasin. Skolundervisningen i socknen

började redan 1837 och var de första åren inrymd i olika inhyrda lokaler, men på 1880-talet uppfördes ett skolhus norr om kyrkan. Huset användes som småskola fram till sent 1960-tal och kommunalhus för Hässleby landskommun till 1951, idag församlingshem.

Denna del av samhället har framförallt växt fram på marker hörande till Hässleby gård. Gården som ligger omkring 300 m sydväst om kyrkan omnämns i skrift första gången år 1178. År 1664 fick gården sätesprivilegier. Gården delades under 1680-talet i två sätesgårdar, den andra delen blev säteriet Strömstorp, idag Mariannelunds gård. Genom reduktion drogs Hässleby gård i slutet av 1600-talet in av kronan för att tjäna som majorsboställe vid Kalmar regemente, vilket den fungerade som fram till tidigt 1900-tal. Gården kom att vara statligt ägd fram till 1950-talet.

På 1920-talet uppläts ett markområde intill den plats dit sockenmagasinet flyttats på 1850-talet, för den nybildade hembygdsföreningen som i området lät anlägga en hembygdsgård. Under de kommande åren flyttades ett antal äldre byggnader till platsen.

Det var först när orten blev köping 1927 som denna del av samhället planlades. Områdena närmast kyrkan hörde till den statligt ägda Hässleby gård och staten var restriktiv till att stycka av tomtmark, vilket hämmade utvecklingen. På 1950-talet köpte kommunen den mark som låg innanför köpingsgränsen. Det var först då som byggnationen kom igång i området kring kyrkan och de två bebyggelselägena på orten växte samman – stationssamhället och sockencentrum. På den tidigare åkermarken uppfördes under 1940- till 1980-talen större sammanhängande områden med friliggande villor och radhus i områdena söder, väster och norr om kyrkan. I början av 1950-talets revs de sista kyrkstallarna och på dess plats uppfördes en bensinstation med tillhörande däckverkstad. I områdets norra del startades ett sågverk på 1960-talet.

Väggorsningen intill kyrkan försågs omkring 2000 med en rondell och vägsträckan norr om kyrkan rätades ut och förlades norr om församlingshemmet. Riksvägen har dock ännu en slingrande sträckning genom området.



Hässleby kyrka stod klar 1859 på den plats där det funnits en kyrka sedan medeltiden. Fotot är från omkring 1900. Foto i kyrkans ägo.

Flygfoto från 1967 där man ser den pågående byggnationen på den tidigare jordbruksmarken till Hässleby gård. Foto: JLM/Flygtrafik.

Kyrkan och den f.d. kyrkskolan, idag församlingshem..



Grund för kulturhistoriskt värde

Områdets tydliga karaktär av sockencentrum med kyrkplats med medeltida anor, där det förutom kyrka med tillhörande kyrkogård, finns en f.d. kyrkskola och sockenmagasin, utgör ett av de främsta värdena.

Hässleby gård med anor från 1100-talet har haft en viktig betydelse för ortens framväxt och utgör utöver kyrkan det tidigaste bebyggelseområdet inom samhället. Den förhållandevis välbevarade gårdsmiljön med byggnader från 1700- och 1800-talen samt det omgivande jordbrukslandskapet har betydande kulturhistoriska och miljöskapande värden.

Väggorsningen intill kyrkan, där vägar från flera angränsande socknar sammanstrålar, har hög ålder och har varit viktig för ortens framväxt.

De sammanhängande bostadsområdena med friliggande villor och radhus från 1960–80-talen som växt fram på Hässleby gårds tidigare jordbruksmark, är mycket tidstypiska såväl till sin planstruktur med tomterna placerade utmed återvändsgator som till husens arkitektur. Hembygdsgården utgör en historisk motvikt och ger en pedagogisk påminnelse om områdets historia, där sockenmagasinet har ett särskilt värde.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Kyrkomiljön med kyrka, kyrkogård och församlingshem.
- Väggorsning med flera äldre färdvägar. Milstenen intill Västra Storgatan (fornlämning L1973:777).
- Gårdsmiljön kring Hässleby gård. Mangårdsbyggnad med sexdelad plan uppförd 1860. Södra flygeln är en bod uppförd 1860. Norra flygelbyggnad används som snickarbod, f.d. bostad med utvidgad parstuguplan. Uppförd i timmer i en våning med vind 1781. Rödfärgade fasader med stående panel på förvandring. Knutlådor, lunettfönster och brett tak med vällingklocka täckt med tvåkupigt lertegel. Ålderdomlig jordkällare med timrad överdel, delvis försedd med rödfärgad lockpanel.
- Hembygdsgården. Sockenmagasinet på ursprunglig plats och andra ditflyttade byggnader.



Mangårdsbyggnaderna och ladugården med sitt tegeltäckta tak vid Hässleby gård är karaktärs-
skapande i området och har tydliga miljöskapande värden. Gårdsmiljön är viktig för förståelsen för ortens utveckling.



Milstenen i villaträdgården minner om att det är en gammal färdväg.

- Sammanhängande område med bostadsbebyggelse från 1960–80-talen i form av villor och radhus i tidstypisk arkitektur.

Antikvariska rekommendationer

Kyrkomiljön, gårdsmiljön vid Hässleby gård och hembygdsgården bör betraktas som särskilt värdefulla bebyggelseområden som ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida ändringar. Områdena är känsliga för förändringar. Förtätning kan ske med krav på anpassning till den äldre bebyggelsen vad gäller placering, skala och färgsättning.

Byggnader som bedömts som särskilt värdefulla ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida åtgärder så att de inte förvanskas. Originaldetaljer är viktiga att bevara. Dessa byggnader bör på sikt förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.

Områdets sammanhängande villaområden med friliggande villor och radhus från 1960–70-talen har begränsande kulturvärden vad gäller planmönster och bebyggelse och bedöms vara mer tåliga för förändring. Åtgärder på småhusbebyggelsen bör dock utföras varsamt och med respekt för ska husens tidstypiska karaktär.

Gamla vägsträckningar är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, bredd, material och detaljer som hör vägmiljön till. Milstenen är skyddad av kulturmiljölagen.



Hembygdsparken anlades på 1920-talet intill det gamla sockenmagasinet.



Utmed riksvägen finns flera småskaliga bostadshus från omkring 1900.



De sammanhängande bostadsområdena med friliggande villor och radhus från 1960- och 1970-talen är mycket tidstypiska såväl till planstruktur som arkitektur. Områdets och husens karaktär bör hanteras med varsamhet vid ändringar.





Några av husen utmed Centralagatan, som utgör en gammal färdväg mot Hultsfred.



"Grindstugan" var en av de tidigaste byggnaderna på orten. Huset sägs ha flyttats till platsen redan på 1760-talet för att användas som krogstuga vid landsvägen, alldeles intill infartsvägen till Mariannelunds gård. Huset blev senare grindstuga till Mariannelunds gård. Idag används huset som bostad.

Det aktuella delområdet avgränsat med röd linje och där den inventerade kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen markeras med punkter i olika färger beroende på klassning.

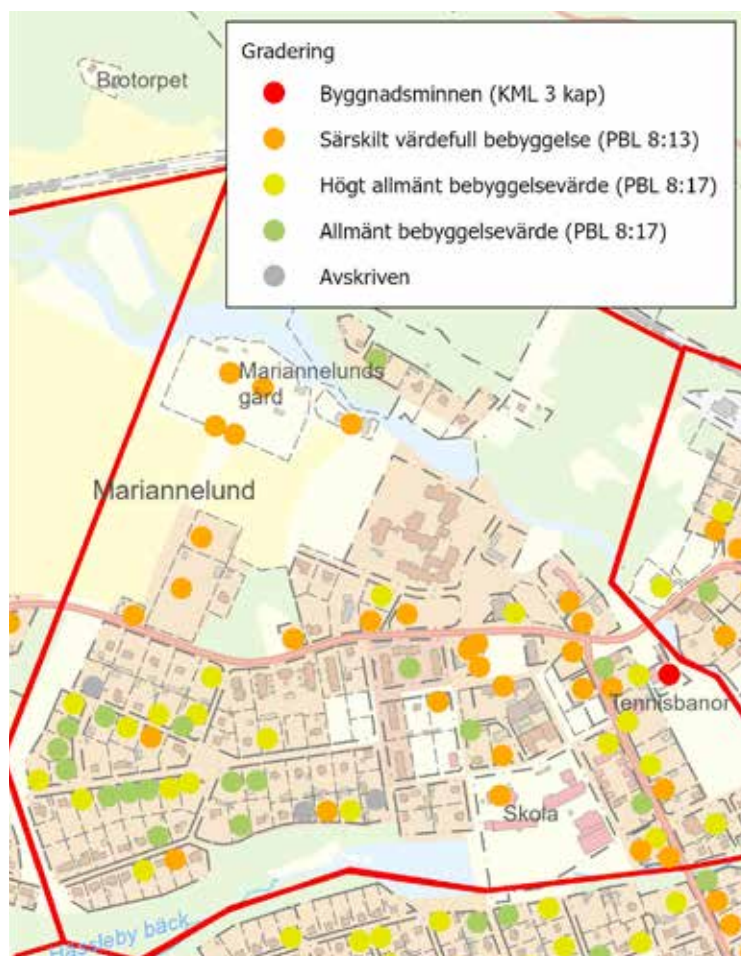
Centrum

Områdesbeskrivning

Delområdet utgör ortens centrum och sträcker sig från Mariannelunds gård i väster till Brusaån i öster respektive från Hässleby bäck i söder till järnvägsspåren mot norr. Genom området rinner Brusaån i nordvästlig-sydöstlig riktning. Riksväg 40 går i en slingrande sträckning i väst-östlig genom området och sammanstrålar i områdets östra del med riksväg 129 som kommer från Hultsfred söderifrån.

Den äldsta bebyggelsen inom området återfinns utmed de gamla landsvägarna, dvs Västra Storgatan och Centralgatan, och utgörs av såväl rena bostadshus som affärs- och bostadshus från tiden kring sekelskiftet 1900.

I områdets nordvästra del ligger de kvarvarande byggnaderna från Mariannelunds gård, två flygelbyggnader och en ladugård. Gårdsmiljön omges mot väster av öppen jordbruksmark. Norr om gården återfinns resterna av den tidigare trädgårdsanläggningen, idag kallad Herrgårdsparken. En allékantad infartsväg från Västra Storgatan leder fram till gården. Utmed infarten ligger den f.d. prästgården från 1930-talet och en f.d. grindstuga från sent 1700-tal.



Områdets sydvästra del utgörs av bostadsbebyggelse i form av friliggande en- och tvåbostadshus uppförda under 1910–50-talet. Närmast Västra Storgatan återfinns ett område med flerbostadshus i två våningar uppförda under 1970-talet och ytterligare ett område med flerbostadshus i tre våningar från 1960-talet.

Den östra delen av området utgör ortens handelscentrum. Intill Västra Storgatans södra ligger en torgplats och kring det återfinns byggnader av olika ålder med butikslokaler i bottenvåningarna. Utmed torgets södra sida ligger ett f.d. förvaltningshus från sent 1960-tal. I området norr om Västra Storgatan återfinns ytterligare handelshus, en frikyrka från 1950-tal och en brandstation från 1930-talet. På den plats intill ån där det tidigare låg en trämassefabrik ligger idag serviceboendet Bobinen från 1980-talet. Till följd av omfattande rivningar under 1960- och 70-talen återfinns flera större parkeringsytor inom området. I dess södra del finns två skolor, den kommunala grundskolan Furulundsskolan och Mariannelunds folkhögskola.

Områdeshistorik

Denna del av samhället har huvudsakligen växt fram på Mariannelunds gårds ägor. Gården, vars ursprungliga namn var Ströms-torp säteri, anlades på 1680-talet genom en delning av sätesgården Hässleby gård som ännu ligger intill kyrkan. Gården bildades huvudsakligen av de två hemmanen Torp och Haageqvarn. År 1755 köptes gården av major Gustav Adolf von Siegroth vid Kalmar regemente. Han döpte om gården efter sin hustru Mariana Makelée till Marianelund. Under hans tid anlades den herrgårdsliknande miljö vilken man kan se rester av idag. En rak, allékantad infartsväg anlades fram till gården. Nya byggnader uppfördes, såsom de två flygelbyggnaderna, och andra renoverades. Huvudbyggnaden blev dock aldrig uppförd och gården saknar än idag en huvudbyggnad. En trädgårdsanläggning efter framtidsmönster med promenadstråk, kanaler och ruddammar anlades i området vid Brusaån norr om gården. Under 1800-talet fick parken av senare ägare prägeln av en tidstypisk engelsk park med träbroar och lusthus. Under sin ägartid lät von Siegroth etablera två industriella verksamheter i området utmed Brusaån. Norr om gården anlades ett kronobränneri och lite längre nedströms ett järnmanufakturverk som bl.a. tillverkade spik. Man kan anta att det i anslutning till dessa verksamheter tidigt även uppstod viss bostadsbebyggelse.

Åren 1810-1835 ägdes Mariannelunds gård av C Å Hammarsköld och under denna tid tillkom ytterligare verksamheter inom området, såsom garveri med barkstamp, färgeri med oljeslageri, ett pappersbruk och en såg. År 1861 köptes gården av C W Sjögren. Han lät uppföra ett nytt bostadshus på gården, på den holme i Brusaån där kronobränneriet tidigare legat. Han rev spiksmedjan och på dess plats anlade han 1869 en tändsticksfabrik. Denna fabriksanlägg-



Inom området finns ett flertal byggnader uppförda under 1900-talet senare hälft. På bilderna ses äldreboendet Bobinen som uppfördes på 1990-talet på den plats där sulfittfabriken tidigare legat. Nedan ses två av flerbostadshusen i det centralt belägna kvarteret Korpen som uppfördes under 1960-talet.



En upprättad karta från 1788 över kronobränneriet visar en större anläggning med ett stort antal olika byggnader, men det är oklart hur mycket av detta som realiserades.



På 1860-talet uppfördes ett nytt bostadshus på Mariannelunds gård. Det låg på den holme där kronobränneriet tidigare legat. Byggnaden revs på 1970-talet. Foto: Eksjö museum, Em RoE68.



Sulfitfabriken omkring 1900. På denna plats etablerades en spiksmedja redan under tidigt 1800-tal, vilken ersattes av en tändsticksfabrik på 1860-talet som efter bara några år byggas om till bobinfabrik och senare trämassafabrik. Idag finns inga av dessa byggnader kvar. Foto: Järnvägmuseet, JvmKCAC13302..



Praktiska skolans skolbyggnad omkring 1910. Foto: Eksjö museum, Em D1045.

ning kom efter några år att byggas om för bobintillverkning, för att 1888 bli en trämassfabrik som under 1900-talet utvecklades till en av orten mest omfattande verksamheter - Brusafors sulfitfabrik.

Sedan järnvägen dragits genom området och en station förlagts på Mariannelunds gårds marker uppstod en viss bostads- och handelsbebyggelse samt småskalig industri och hantverk inom området. Dessa byggnader uppfördes framförallt utmed landsvägarna. Det var dock först efter sekelskiftet 1900 som byggnationen kom igång med fart. Årtiondena efter sekelskiftet var en expansiv period för det framväxande stationssamhället och det blev särskilt tydligt inom det aktuella området. I området kring landsvägskorsningen uppstod en torgbildning omgärdad av flera affärs- och bostadshus.

Uppförandet av Hässleby sanatorium 1897–1901 strax norr om stationssamhället gynnade bostadsbyggandet. År 1901 upprättades den första tomtkartan över det framväxande stationssamhället. Ett fyrtiotal tomter lades då ut i området söder om Västra Storgatan, mellan herrgårdsallén och Centralgatan samt vidare söderut på Centralgatan ner mot Hässleby bäck.

En annan etablering som fick stor påverkan inom området var Praktiska skolan, nuvarande Folkhögskolan, vars skolhus stod klart 1905 och som 1913 byggdes till med en aula. Hit kom elever från hela landet för att studera. Skolan erbjöd real- och studentexamen och redan efter några år hade skolan drygt 400 elever. Strax väster om denna skolanläggning uppfördes 1910 ytterligare ett skolhus, för ortens folkskola, idag Furulundsskolan. En annan större byggnad som uppfördes inom området vid denna tid var Folket Hus som stod klart 1913.

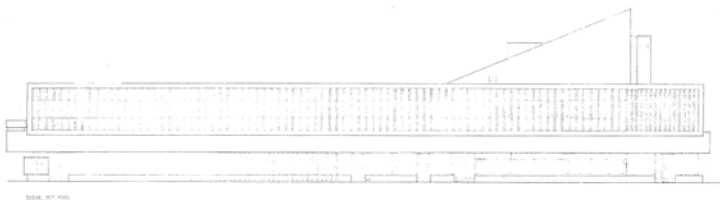
År 1928, samma år som orten fick köpingsrättigheter, organiserades en brandkår i samhället. År 1931 stod en kombinerad polis- och brandstation klar vid Västra Storgatan. På andra våningen fanns en personalbostad och sammanträdesrum för kommunfullmäktige. Vid samma tid stod uppfördes även en prästgård intill allén mot Mariannelunds gård.

Under 1940- och 1950-talet tillkom endast ett fåtal byggnader inom området, såsom ett apotekshus i tre våningar i korsningen Västra Storgatan – Centralgatan som stod klart 1949, elevboende för Folkhögskolan utmed Centralgatan och ett tryckeri vid Västra Storgatan som stod klart 1956. En åtgärd som fick viss påverkan i områdets södra del, var när det våta ängsområdet vid Hässleby bäck torrlades genom att åfåran lades i kulvert. Marken planerades som idrottsplan till skolan.

De efterföljande årtiondena kom däremot att göra ett tydligt avtryck i området i form av omfattande s.k. saneringsrivningar. Nu revs mycket av den bebyggelse i form av en- och tvåbostadshus samt affärs- och bostadshus som uppförts kring sekelskiftet 1900 i de centrala kvarteren. Rivningarna kom påtagligt att omdana ortens centrum. I kvarteren närmast torget revs en stor andel av

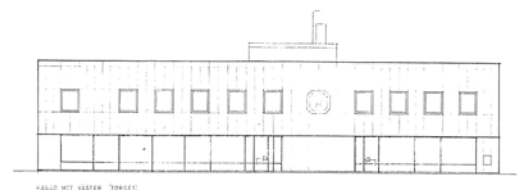


den äldre bebyggelsen för att göra plats för nya centrumbyggnader, flerbostadshus och parkeringsytor. Närmast söder om torget stod 1968 ett nytt förvaltningshus med lokaler för Sparbanken klart. Huset gavs en modern arkitektonisk prägel och stod i bjärt kontrast till den äldre bebyggelsen. Året därpå uppfördes en ny centrumbyggnad med lokaler för Jordbrukskassan. Båda husen hade butikslokaler i bottenvåningen. Torget planerades om och försågs 1974 med en fontändamm med en skulptur av skulptören Rune Karlzon från Jönköping.



I de omgivande kvarteren utfördes också rivningar för att ge plats för nya byggnader. Under 1960-talet utvidgades Furulundsskolans skolområde och flera nya skolbyggnader uppfördes. I slutet av 1960-talet uppfördes flerbostadshus i tre våningar i kvarteren Staren och Korpen samt under 1970-talet i kvarteret Örnén. År 1977 lade den centralt belägna sulfitfabriken ned sin verksamhet och den omfångsrika industrifastigheten inköptes av Eksjö kommun. Under 1980-talet revs hela industrikomplexet och den stora intilliggande lutdammen fylldes igen. Under åren 1986–88 uppfördes serviceboendet Bobinen på den plats där det allt sedan 1700-talet legat industriell verksamhet.

Flygfoto över ortens centrum från 1951. Nederst till vänster ses Jules verkstad. Runt den stora anlagda torgytan återfinns flera fritt placerade handelsbyggnader. Överst till höger ses skolutet. I ytterområdet återfinns friliggande bostadshus omgivna av grönskande trädgårdar. Foto: JLM/Flygtrafik.



De två arkitektritade centrumbyggnaderna som uppfördes vid torget under 1960-talet. Förvaltnings och sparbanksbyggnaden (vänster) ritades av arkitekt Sven Vejde vid Sparfrämjandets arkitektkontor och Jordbrukskassans byggnad (ovan) av Kommunernas konsultbyrå LBF. Förvaltningsbyggnaden framstår än idag som mycket välbevarad, medan den senare är tämligen förändrad sedan det 1987 försågs med ett sadeltak.



Flygfoto från 1964. I områdets har flera äldre byggnader rivits för att ge plats åt nya, tidstypiskt utformade byggnader. I skolområdet har två nya skolbyggnader uppförts. Folkhögskolans elevhem står också klara. Vid torget har de båda livsmedelsbutikerna nya handelslokaler. I kvarteret Korpen står ett av flerbostadshusen färdigställda. Alldeles intill står ännu en av sulfitfabrikens bostadskaserner kvar. Foto: JLM/Flygtrafik.

Trädgårdsanläggningen vid Mariannelunds gård, idag kallad Herrgårdsparken, köptes in av kommunen under tidigt 1970-tal. Vid denna tid stod byggnaderna på gården och förföll. Kommunen lät bränna ned bostadshuset "Holmen" 1971, övriga byggnader styckades av och såldes. Idag finns få spår kvar av såväl den 300-åriga trädgårdsanläggningen som av tidigare bebyggelse. I början av 1980-talet lät kommunen rekonstruera en av de träbroar som tidigare funnits i området.



Flygfoto över sulfitfabrikens område år 1967. Utöver fabriksbyggnaderna fanns stora timmerupplag och en större lutdamm. Flera stickspår från järnvägen ledde fram till industriområdet. Foto: JLM/Flygtrafik..



Örtens centrum har utvecklats kring den vägkorsning där vägarna från Vimmerby, Eksjö och Hultsfred möttes. Kring korsningen ligger ännu flera större byggnader med handelslokaler i bottenvåningen.

Grund för kulturhistoriskt värde

Området utgör Örtens centrum som växt fram kring den mötesplats där flera äldre färdvägar strålar samman. I anslutning till vägkorsningen finns ännu flera öppna ytor kring vilka handelsbyggnader av olika ålder är placerade. Torget präglas tydligt av 1960-talets centrumomvandling med tidstypiskt utformade centrumbyggnader, där den f.d. förvaltningsbyggnaden är särskilt karaktärsskapande.

De fördämda dammarna i Brusaån vittnar om platsens för Örtens äldre industriella centrum. Dammarna är av stor betydelse för förståelsen av Örtens industriella historia och har höga kulturhistoriska värden.

Mariannelunds gård som gett Örtens dess namn och på vars ägor stora delar av samhället växt fram är viktig för förståelsen för samhällets utveckling. Miljön kring gården med äldre byggnader, allé och parkområde bär höga värden.

Inom området finns flera välvda stenbroar, varav flera av hög ålder.

Områdets stora andel offentliga byggnader från 1900-talets första hälft, varav flera ännu har en välbevarad exteriör, utgör också ett värde. Bland dessa kan nämnas brandstationen, prästgården, skolköket, folkets hus och frikyrkobyggnaden för Centrumkyrkan.



Infarten till Mariannelunds gård med de två timrade bodarna. Samhället har till stor del vuxit fram på gårdens ägor. Gårdsmiljön med flyglar, ladugård och parkmiljö samt de fördämda dammarna har stor betydelse för förståelsen för Örtens historia.



Övre dammen i Bruzaån. De två fördämda dammarna är mycket miljöskapande och har stor betydelse för förståelsen av samhällets tidigindustriella utveckling, vilken var betydande för Örtens framväxt. På fotot skimtar Tempelbron som är en rekonstruktion från 1980-talet av en bro som tidigare fanns i området.



Centralgatan och Västra Storgatan utgör gamla färdvägar med ännu bevarade sträckningar genom samhället. På fotot ses folkhögskolans (tidigare Praktiska skolan) byggnader, vilka uppfördes under tidigt 1900-tal. Skolan hade då drygt 400 elever.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Äldre färdvägar som följer Västra Storgatan och Centralgatans sträckningar, vars korsning utgör en mötesplats av hög ålder. Stenvalvsbroarna över Brusaån i Storgatan respektive Parkgatan från 1924.
- Övre och nedre dammen i Brusaån, vilka visar på hur ån nyttjats som kraftkälla till de många industriella verksamheter som funnits inom området.
- Ortens centrum med torg och byggnader med centrumkaraktär, såsom affärs- och bostadshus från tidigt 1900-tal och rena affärshus från 1900-talets mitt samt f.d. förvaltningshuset från sent 1960-tal.
- Andra semi-offentliga, karaktärsskapande byggnader såsom prästgården, brandsstationen, Centrumkyrkan och de äldre skolhusen vid Folkhögskolan respektive Furulundsskolan.
- Bostadshus från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal utmed de gamla landsvägarna (Västra Storgatan och Centralgatan).
- Miljön kring Mariannelunds gård och herrgårdsparken. Stenbro med fem slagna valv (fornlämning L1973:1414).
- Den byggnadsminnesförklarade industrianläggningen Julles verkstad gjuteri, smedja och snickeri, som visar 1900-talets verkstadsutveckling.

Antikvariska rekommendationer

Miljön kring Mariannelunds gård och herrgårdsparken samt kring torget och utmed Västra Storgatan är att betrakta som särskilt värdefulla bebyggelseområden, vilka ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida ändringar. Förtätning kan ske med krav på anpassning till den äldre bebyggelsen vad gäller placering, skala och färgsättning.

Byggnader som bedömts som särskilt värdefulla ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida åtgärder så att de inte förvanskas. Originaldetaljer är viktiga att bevara. Dessa byggnader bör på sikt förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.

Byggnader uppförda före 1920-talet med ännu välbevarad exteriör karaktär ska alltid anses vara särskilt värdefulla och därmed hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida åtgärder, så att de inte förvanskas. Redan utförda förvanskade åtgärder på sådana byggnader kan med fördel återställas. Dessa byggnader bör på sikt förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.

Varsamhetskravet gäller för alla byggnader. Byggnadernas karaktär och tidstypiska drag ska respekteras vad gäller proportioner, färg, tak och byggnadsdetaljer som fönster, fasadmateriäl, entréer och utsmyckningar. Tillbyggnader och tillägg får inte dominera. Höjd, volym och utförande av tillbyggnader bör underordnas den ursprungliga byggnaden.

Vattensystem med fall och fördämda dammar och lämningar



Många av de äldre byggnaderna i samhällets centrum revs under 1960- och 1970-talen. Det finns dock ett fåtal äldre affärs- och bostadshus bevarade inom området. Här ses en byggnad på Skolgatan.

efter tidigare vattenanknutna verksamheter är viktiga att värna.

Gamla vägsträckningar är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, bredd, material och detaljer som hör vägmiljön till.



Kring torget samsas äldre torgbyggnader med storskaliga centrumbyggnader från 1960-talet. Det modernistiskt gestaltade förvaltningshuset från sent 1960-tal är särskilt karaktärsskapande. Huset uppfördes bara några år innan kommunsammanslagningen med Eksjö.



Inom området finns flera äldre offentliga byggnader med ännu bevarad huvudkaraktär. Dessa byggnader har viktiga samhällshistoriska och miljöskapande värden.



Riksväg 40 passerar genom området med en slingrande sträckning.

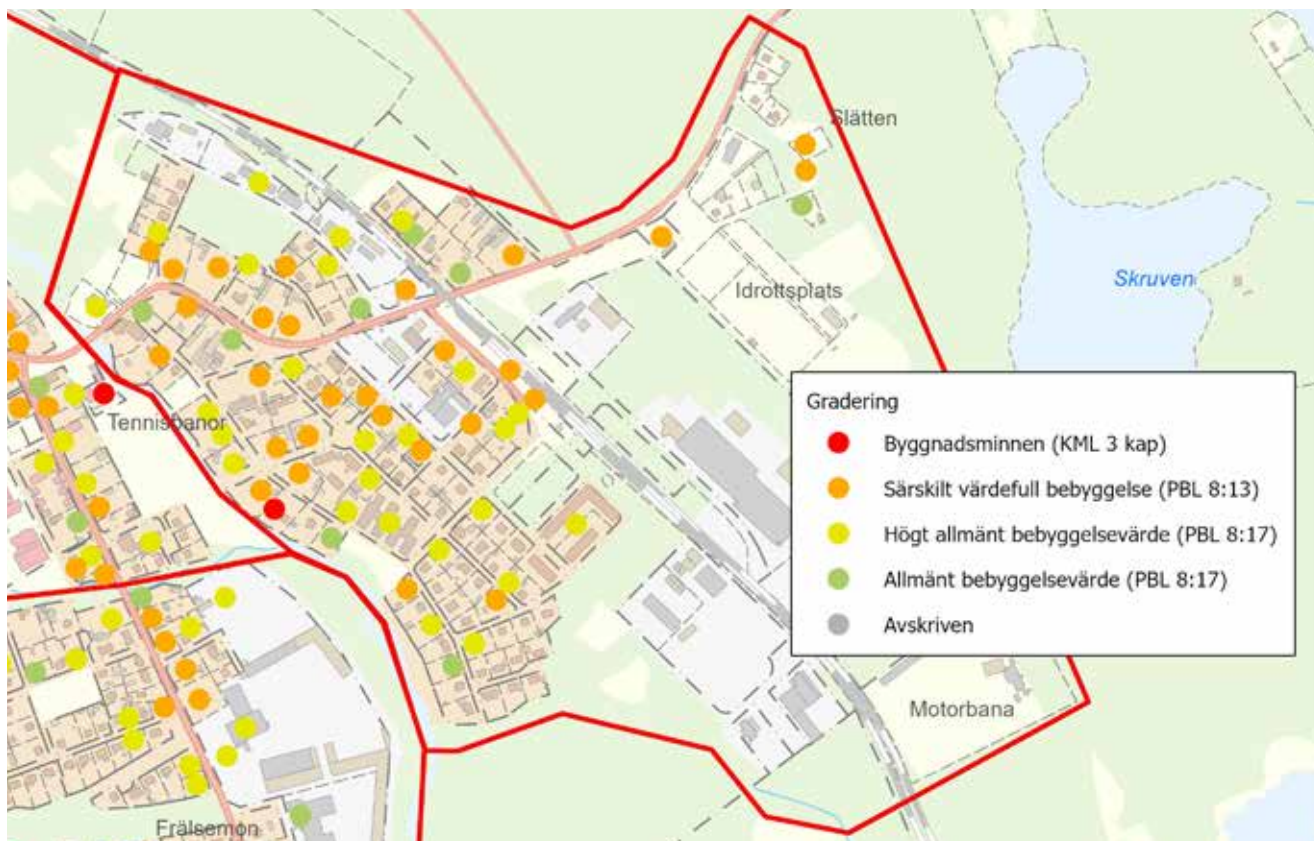
Det aktuella delområdet avgränsat med röd linje och där den inventerade kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen markeras med punkter i olika färger beroende på klassning.

Östra delen

Områdesbeskrivning

Det aktuella området utgör samhällets östra del och avgränsas mot väster av Brusaåns flöde. Riksväg 40 passerar i väst-östlig riktning genom områdets norra del och järnvägen går i nordvästlig-sydöstlig riktning genom området. Alldeles söder om järnvägs korsningen ligger stationsområdet med stationshus och godsmagasin. Området sydost om stationen utgörs av Slättens industriområde med ett antal glest placerade industrianläggningar med byggnader i olika skala och ålder. Längst österut ligger Slättvallens idrottsplats. Alldeles norr om idrottsplatsen ligger ett knappt tiotal bostadshus från 1900-talets första hälft och några mindre industri- och handelsbyggnader. Vid den östra infarten till samhället finns en minnessten som minner om att platsen under sent 1700-tal var exercisplats för Kalmar regemente. Intill denna finns infartsvägen till f.d. Hässleby sanatorium som ligger någon kilometer norr om samhället.

Området söder och väster om stationen utgörs övervägande av bostadsbebyggelse med såväl friliggande en- och tvåbostadshus som flerbostadshus och radhus. Närmast söder om stationen ligger ett område med flerbostadshus i tre våningar. Bebyggelsen är övervägande uppförd under 1900-talets första hälft. Flera av husen är förhållandevis stora med ett påkostat utförande. Flera av fastigheterna, i synnerhet de närmast Östra Storgatan, bär spår av att ha inrymt butiker, småskaliga hantverks- och industriverksamhet.



ter eller andra verksamheter. Här finns bl.a. ett f.d. bankhus, en biograf och två f.d. frikyrkor. I områdets sydvästra del finns även en f.d. läkarmottagning från 1950-talet och ett f.d. ålderdomshem från 1960-talet.

Utmed järnvägsspåren i områdets norra del ligger några småskaliga industribyggnader från 1930–60-talen.

Områdeshistorik

Landsvägen mellan Eksjö och Vimmerby som går genom området är en gammal färdväg. Området har växt fram på utmarker till Mariannelunds gård. År 1782 anlade en exercisplats för Kalmar regemente i området, på mark skänkt av den dåvarande gårdsägaren Gustav Adolf von Siegroth som var generallöjtnant vid Kalmar regemente. Platsen, som än idag kallas Slätten, nyttjades som regementets fasta övningsplats fram till 1796, då övningsplatsen flyttades till Hultsfred. Många av de byggnader som hade uppförts kring övningsplatsen i Mariannelund flyttades med till den nya övningsplatsen.

När järnvägen mellan Nässjö och Oskarshamn drogs fram genom bygden under tidigt 1870-talet anlades en stationsplats inom det aktuella området. Den dåvarande ägaren till Mariannelunds gård C W Sjögren som var ledamot i riksdagens andra kammare, sägs ha påverkat stationens lokalisering. Stationsbyggnaden invigdes 1874. Förutom stationshuset och ett godsmagasin uppfördes även ett värdshus i området. Järnvägen kom att få stor betydelse för industrietableringar i området och för ortens framväxt. Stationsområdet som med tiden försågs med flera stickspår, kom att bli en viktig utlastningsplats för ortens olika industrier.

Redan under sent 1800-tal uppstod en viss bebyggelse inom området. Dessa uppfördes framförallt utmed dagens Järnvägsgatan och Östra Storgatan. Det var framförallt bostadshus, men vid landsvägen uppfördes även en affärsbyggnad 1873 och ett missionshus 1875. Vid Brusaån låg även ett bryggeri som startat sin verksamhet 1868.

Det var dock först efter sekelskiftet 1900 som byggnationen i området, liksom i samhället som stort, kom igång med kraft. I området närmast stationen och järnvägsspåren uppfördes under de kommande årtiondena flera industribyggnader för diverse verksamheter, i synnerhet träförädlingsföretag såsom sågverk, snickerifabriker, men också ett gjuteri, mekanisk verkstad och gummiverkstad samt så småningom bensinstation. Utmed Östra Storgatan uppfördes flera handels- och servicebyggnader. Omkring 1910 uppfördes ett ordenshus, som redan 1913 byggdes om till en biograf. År 1925 stod Sparbankshuset i tre våningar klart.

Av betydelse för utvecklingen av området hade också det sanatorium som uppfördes en dryg kilometer norr om samhället och som stod klart 1901 och kunde då årligen ta emot 500 patienter.



Bostadsområdet utgörs av en och flerbostadshus övervägande från 1900-talets första hälft.



Stationen år 1879. I bakgrunden skymtar värdshusbyggnaden som är samtida med stationshuset. Foto: Järnvägmuseet, JvmKDAJ06142.



Flygfoto från 1937 över den framväxande bebyggelsen. Parkgatan utlades i stadsplanen som en paradgata genom området där korsningen med Kullagatan gavs en rondellliknande utformning. I förgrunden ses ett sågverk öster om järnvägen. Mitt i bilden ses en större ljus byggnad, vilken är hotellet. Strax vänster om denna ses Betelkyrkan, vilken var en av de många frikyrkor som uppfördes inom samhället under tidigt 1900-tal. Foto: JLM/Flygtrafik.

Sanatoriet var ett av de tre s.k. jubileumssanatorierna som uppfördes i Sverige med medel ur Oscar II:s jubileumsfond. Såväl byggnationen som driften av denna verksamhet medförde ökade järnvägstransporter och övernattningsmöjligheter. Vid sekelskiftet 1900 uppfördes ett hotell med parkträdgård, flera gårdshus och stall. Hotellbyggnaden i tre våningar med reveterade fasader kom att nyttjas flitigt av såväl tillresta som ortsbefolkningen för olika sammankomster.

I områdets sydvästra del uppfördes under framförallt 1920–30-talen ett sammanhängande område med bostadsbebyggelse i form av friliggande en-, två- och mindre flerbostadshus. Området planerades med breda huvudgator med rondell-liknande korsningar. Flera av husen uppfördes av personer med ledande positioner i samhället eller som ägde någon av ortens industrier. De stora villorna gavs en påkostad och tidsenlig arkitektur. Enstaka hus hade butikslokaler i bottenvåningen. I gårdshusen fanns diverse småskaliga hantverksverksamheter. Insprängt bland bostadsbebyggelsen förekom även rena industrifastigheter, såsom en sängklädesindustri, gummiverkstad och karamellkokeri samt en handelsträdgård. Husen i områdets södra del uppfördes under 1940-talet. Utmed Kullagatan stod 1926 ännu en frikyrka klar på orten, Betelkyrkan uppförd efter ritningar av den dåvarande rektorn Gottfrid Gustavsson vid praktiska skolan. Mitt i området uppfördes 1951 en provinsiallä-



En av de offentliga byggnader som uppfördes i området var en provinsialläkarmottagning. Byggnaden ritades av den dansk-svenske arkitekten Tage Möller och stod klar 1951. I den östra delen låg behandlingsrum och sköterskerum och i den västra delen en större läkarbostad.



karmottagning med läkarbostad ritad av arkitekt Tage Möller och 1964 ålderdomshemmet Kullagården med plats för 35 pensionärer. År 1971 byggdes anläggningen till med ytterligare platser. HSB lät under sent 1940-tal och tidigt 1950-tal uppföra ett område med två flerbostadshus i tre våningar i kvarteret Loket söder om stationsområdet.

Hotellfastigheten köptes av kommunen på 1960-talet och hotellbyggnaden revs strax därefter. På delar av tomten anlades under tidigt 1970-tal en bensinstation med verkstad, vilken senare utökade verksamheterna ytterligare i den tidigare hotellparken.

Inom det tidigare sågverksområdet som låg öster om järnvägen, anlades under 1970- och 1980-talen Slättens industriområde där en rad olika industribyggnader uppfördes. Öster om industriområdet hade Slättvallens idrottsplats anlagts omkring 1930-talet.

Grund för kulturhistoriskt värde

Stationsområdet med bevarat stationshus från byggnadstiden och ett tillhörande godsmagasin utgör viktiga beståndsdelar för förståelsen för samhällets utveckling, liksom de kvarvarande husen från sent 1800-tal som finns lokaliserade utmed de äldre vägarna i området.

Bostadsområdet öster om Brusaån med en- och tvåbostadshus samt mindre flerbostadshus från perioden 1920–40-talet. Flera

Flygfoto från 1964 där området ses från nordväst. Området är fullt utbyggt. Förutom bostadshus, förekommer flera hantverks-, handels och industriverksamheter. Nere till höger ses läkarmottagningen och mitt emot denna den byggnad som då inrymde charkuteri, men som idag inrymmer en av ortens mer välkända verksamheter, karamellkokeriet. Äldreboendet Kullagården tycks vara under uppförande. Överst ses de nyuppförda flerbostadshusen i kvarteret Loket. Foto: JLM/Flygtrafik.

Stationshuset från 1874 med tillhörande godsma-
gasin. Mittemot stationshuset ligger en samtida
byggnad, uppförd som värdshus/stationskafé (ej
synlig på fotot).



av husen är stora och påkostade och minner om att de uppförts åt personer med ledande positioner i samhället eller vid någon av ortens framgångsrika industrier. Vissa av husen har stora skyltfönster, vilka vittnar om att husen tidigare inrymt handelslokaler, andra har större gårdshus vilka minner om att de inrymt en verksamhet. Flerbostadshusområdet i kvarteret Loket i bostadsområdets östra del uppfört runt 1950 av HSB är ett tidstypiskt bebyggelseområde sett till byggnadernas gruppering och byggnadernas utformning, men vars fasader dessvärre fått en sentida plåtbeklädnad. Det f.d. ålderdomshemmet uppfört på 1960-talet utgör en tidstypisk anläggning som visar tidens ideal där de boende erbjöds egna rum. Den f.d. läkarmottagningen, bankhuset, de två frikyrkorna och biografen utgör andra tidstypiska och karaktärsskapande byggnader i området. De två frikyrkorna berättar om den rika frikyrklighet som funnits och ännu finns på orten.

Slättens idrottsplats ligger på den plats som under knappt femton år vid sent 1700-tal var Kalmar regementes fasta övningsplats. Den öppna platsen och dess namn samt ett kvarvarande soldattorp från denna tid och en minnessten minner om exercisplatsen.

De många industrianläggningarna från olika tider, vissa med långa anor, minner av ortens tidigare utpräglade mångfacetterade

Inom det området som under sent 1700-tal nyttjades som exercisplats för som Kalmar regemente finns endast en byggnad kvar. Huset sägs ha varit marketeri, men tycks därefter blivit ett soldattorp.





industriverksamhet. Flera rymmer ännu blomstrande verksamheter, andra står tomma.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Riksvägens slingrande sträckning i Östra Storgatan.
- Järnvägsmiljön med spårområde, stationshus och godsmagasin.
- Bostadsområdet från 1900-talets första hälft med stora, påkostade bostadshus med välbevarad exteriör sedan byggnadstiden, omgivna av stora grönskande trädgårdar med gårdshus.
- Den byggnadsminnesförklarade Villa Solvändan med två bostadshus med riklig konstnärlig och hantverksmässig utsmyckning såväl in- som utvändigt.
- Slättens idrottsplats, genom namn, öppen yta och intilliggande f.d. soldattorp minner om den exercisplats som fanns i området under sent 1700-tal.
- Flerbostadshusområdet i kvarteret Loket vars byggnader uppvisar flera tidstypiska detaljer, om än med plåtklädda fasader.
- Industribyggnader från 1900-talets första hälft utmed järnvägsspåren.
- Byggnader från sent 1800-tal fram till mitten av 1900-talet uppförda för en offentlig verksamhet varav flera ännu har en välbevarad ursprungskaraktär, såsom sparbankshuset, biografen, handelsbyggnaden vid Västra Storgatan, det f.d. ålderdomshemmet och den f.d. läkarmottagningen.
- Verksamhetsbyggnader med delvis moderniserad karaktär, men som ännu rymmer en verksamhet av hög ålder, såsom handels-trädgården, karamellkokeriet och bageriet.
- De två frikyrkorna som berättar om den rika frikyrklighet som funnits och ännu finns på orten.

Antikvariska rekommendationer

Järnvägsmiljön vid stationshuset och Järnvägsgränd är att betrakta som en särskilt värdefull bebyggelsemiljö som ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida ändringar. Förtätning kan

"Handelslägenheten" intill järnvägsgrändens korsning var en av de första byggnaderna som uppfördes inom området efter järnvägens tillkomst på 1870-talet.



Det f.d. missionshuset vid Östra Storgatan var en annan tidig byggnad inom området. Huset stod klart redan 1875.



Denna byggnad uppfördes under tidigt 1910-tal av en nykterhetsloge, men kom aldrig att användas för ändamålet utan byggdes tidigt om till biograf. Än idag visas film i byggnaden.

År 1925 stod Sparbankshuset i tre våningar klart. Byggnaden som inrymde bank- och postlokaler ritades av arkitekten J Lagerström i Nässjö.



ske med krav på anpassning till den äldre bebyggelsen vad gäller placering, skala och färgsättning. Stationshuset och godsmagasinet bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.

Det sammanhängande bostadsområdet med byggnader övervägande från 1900-talets första hälft har till delar viktiga kulturvärden vad gäller såväl planmönster som bebyggelse. Bostadshusens fria placering inom grönskande tomter med förhållandevis stora gårdshus längs tomtgränserna och låga staket mot gatan är en viktig struktur för områdets karaktär som bör värnas. Förändringar på bebyggelsen bör utföras med stor varsamhet, så att ursprunglig karaktär bevaras. Uthusen har generellt ofta en välbevarad exteriör. Tillkommande komplementbyggnader bör placeras och utformas med respekt för tomten och befintliga byggnader. Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden bör respekteras. Markarbeten bör göras med försiktighet.

Byggnader inom området som bedömts som särskilt värdefulla ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida åtgärder så att de inte förvanskas. Originaldetaljer är viktiga att bevara. Dessa byggnader bör på sikt förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.



Utmed järnvägsspåren finns flera mindre industribyggnader från mitten av 1900-talet, varav flera har inrymt olika träförädlingsverksamheter.



Den f.d. läkarmottagningen från 1950-talet i korsningen Trädgårdsgatan - Parkgatan har en välbevarad karaktär.

De byggnadsminnesförklarade Villa Solvändan med lillstuga ligger inbäddad i grönska. Byggnaderna besitter såväl arkitektoniska som konstnärliga, personhistoriska och byggnadshistoriska värden.





Byggnader uppförda före 1920-talet som har sin huvudsakliga karaktär bevarad ska alltid anses vara särskilt värdefulla och ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida åtgärder, så att de inte förvanskas. Redan utförda förvanskade åtgärder kan med fördel återställas.

Varsamhetskravet gäller för alla byggnader, även villabebyggelse från andra halvan av 1900-talet. Byggnadernas karaktär och tidstypiska drag ska respekteras vad gäller proportioner, fasadfärg, tak och byggnadsdetaljer som fönster, fasadmaterial, entréer och utsmyckningar. Tillbyggnader och tillägg får inte dominera. Höjd, volym och utförande av tillbyggnader bör underordnas den ursprungliga byggnaden.

Östra Storgatans och Järnvägsgatans sträckningar är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, bredd, material och detaljer som hör vägmiljön till.

Brestorpsområdet

Områdesbeskrivning

Området utgör den del av samhället som ligger söder om Hässleby bäck och Kavelbrodammen. Området avgränsas mot öster av Brusaåns lopp och mot söder av den skogbevuxna höjden Hagelkullen.



Inom området finns ett flertal större bostadshus med påkostad exteriör från tidigt 1900-tal. Flera av dessa har ännu en välbevarad karaktär sedan byggnadstiden.



Det f.d. ålderdomshemmet Kullagården från 1960-talet i kvarteret Sovvagnen och flerbostadshusen i kvarteret Loket som uppfördes av HSB på 1950-talet, utgör tidstypiska byggnader.

Genom området östra del går länsvägen mot Hultsfred i en gammal sträckning i nord-sydlig riktning (Centralgatan). Där gatan passerar Hässleby bäck finns en stenbro med tre slagna valv från 1910-talet. Ytterligare en bro över Hässleby bäck går i Hantverksgatan, denna är från 1940-talet.

Området utgörs främst av bostadsbebyggelse i form av friliggande en- och tvåbostadshus. De äldsta bostadshusen ligger utmed Centralgatan och är uppförda omkring 1900–20-talet. I området väster om Centralgatan finns ett större sammanhängande område med rätvinkliga kvarter med friliggande bostadshus övervägande uppförda under 1920–60-talet. Inom området finns även en frikyrka.

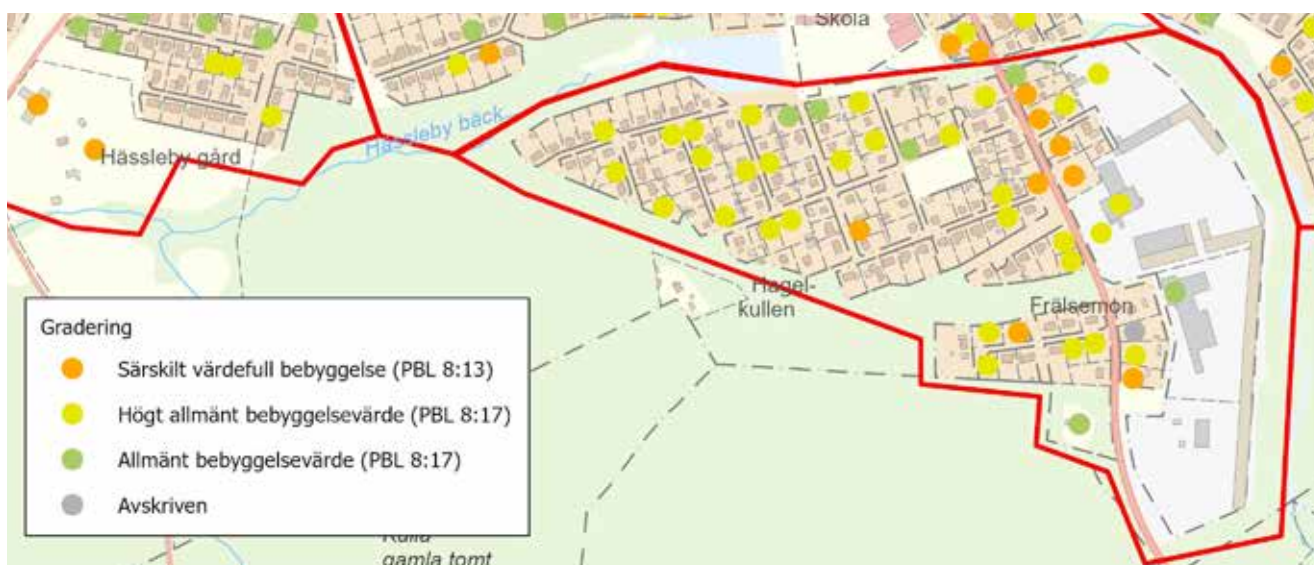
I området öster om Centralgatan ligger ett industriområde med byggnader övervägande från mitten av 1900-talet. I områdets sydligaste del ligger ett avloppsreningsverk.

Områdeshistorik

Området har växt fram på marker hörande till Hässleby gård och till byn Brestorp. Landsvägen mot Hultsfred är en gammal färdväg. Den del av Brusaån som passerar genom området nyttjades åtminstone sedan 1600-talet som kvarnplats av bönderna i byn Brestorp. Åsträckan nyttjades under 1800-talet även för pärlfiske, dvs fiske av flodpärlmusslor.

Området utgjorde ännu i början av 1900-talet framförallt av skogsmark, men det förekom viss bebyggelse, såsom lägenheterna Skogen och Hagelkullen samt en del byggnader utmed landsvägen mot Hultsfred. År 1912 upprättades dock en avstyckningskarta för en del av Brestorp södergårds ägor. I området söder om Hässleby bäck utlades ett knappt femtiotal tomter. Från Centralgatan lades Mogatan ut som ledde vidare till lägenheten Hagelkullen. Kvarteren delades in genom tvärgator. Under 1910- och 20-talen uppfördes en- och tvåbostadshus på de avstyckade tomterna i området.

Det aktuella delområdet avgränsat med röd linje och där den inventerade kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen markeras med punkter i olika färger beroende på klassning.





Avstyckningskarta från 1912 inom Brestorps södergårds ägor söder om Hässleby bäck. Den då befintliga bebyggelsen är inritad och är koncentrerad till området utmed Centralgatan och Skölds gränd. De stora och många gårdshusen tyder på att det sannolikt fanns flera olika verksamheter inrymda i dessa.

Enstaka hus försågs med butikslokaler i bottenvåningen. På några fastigheter låg mindre verksamheter inrymda i gårdshus, såsom verkstad, snickeri, skomakeri och hönseri. I kvarteret Isbjörnen på Smålandsgatan uppfördes i början av 1920-talet Elimhyddan och 1928 Filadelfiakyrkan. När Mariannelund blev köping 1928 kom området att ingå i det område som nu försågs med stadsplan.

En enkel träbro över Hässleby bäck i Hantverksgatans förlängning fanns tidigt. På 1910-talet ersattes den av en större betongbro,

Flygfoto över delar av området från 1959. I förgrunden ses korsningen Centralgatan och Kronogatan. I det övre vänstra hörnet ses hur bostadsbebyggelse uppförts inom området. Husen utmed Kronogatans södra sida är ännu inte byggda. Foto: JLM/Flygtrafik.





Filadelfiakyrkan uppförd 1928 och till höger skymtar Elimhyddan i kvarteret Isbjörnen.



Inom området finns bostadshus från 1910–60-talet. På fotot ses ett bostadshus med välbevarad karaktär från 1920-talet i kvarteret Hjorten.



Bostadshus från 1920-talet i nationalromantisk stil med bevarad karaktär.

Utmed Centralgatan ligger flera byggnader från tiden kring sekelskiftet 1900, både småskaliga bostadshus som större, påkostade villor. Flera av dessa har en välbevarad karaktär.

vilken kom att förbinda området med ortens centrum. Bron ersattes 1945 med en ny betongbro.

Kvarteren Domänen och Köraren i områdets sydligast del planlades på 1950-talet. Kvarteren bebyggdes med friliggande villor under tidigt 1960-tal. Ett parti naturmark skiljer kvarteren från villabebyggelsen mot norr. Här var landsvägen mellan Eksjö och Vimmerby tänkt att få en ny dragning på 1950-talet, men projektet genomfördes aldrig.

Utmed Centralgatan låg under tidigt 1900-talet ett fåtal verksamheter, såsom en smedja och ett plåtslageri. År 1945 startades företaget Brorssons som kom att bli en framgångsrik verksamhet på orten under några årtionden. Företaget började som en lastbils-skrot med tillverkning av stenbrytaren "Röjalätt", men kom senare att utvidgas med såväl verkstad som försäljning av bland annat traktordelar och fälgar. En ny detaljplan togs fram 1972 för att möjliggöra för företagets expansion. Under 1970-talet uppfördes en modern kontorsbyggnad med försäljnings- och utställningslokaler i bottenvåningen. Flera äldre byggnader som låg i området revs för att ge plats åt Brorssons växande verksamhet.

Grund för kulturhistoriskt värde

Ett av områdets främsta kulturhistoriska värden är knutet till eg-nahemsområdet med friliggande en- och tvåbostadshus från tidigt 1900-tal. Såväl planstruktur som bebyggelse framstår som tidstypisk. Den frikyrka som finns inom området berättar om den rika frikyrklighet som funnits och ännu finns på orten.

Centralgatan följer en äldre färdväg mot Hultsfred. Utmed gatan finns enstaka äldre småskaliga bostadshus från sent 1800-tal, vilka minner om den s.k. lägenhetsbebyggelse som ofta uppfördes av hantverkare i samhällenas ytterområden.

Industriområdet, med en f.d. smedja från tidigt 1900-tal och andra äldre byggnader som sannolikt inrymt verksamheter samt



det tidigare framgångsrika företaget Brorssons olika byggnader, har samhällshistoriska värden.

Den del av Brusaåns åfåra som leder genom området har lämningar efter äldre kvarnlägen och var under 1800-talet viktig för pärlfiske.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Sammanhängande område med villabebyggelse från 1900-talets första hälft, med tyngdvikt på 1910- och 20-talen. Området har en tidstypisk planläggning med breda, allékantade huvudgator i Mogatan och Hantverksgatan. Flera av husen har en välbevarad exteriör och omges av relativt stora grönskande trädgårdar med fruktträd och planteringar. De stora gårdshusen på flera av fastigheterna minner om tidigare hantverksverksamheter.
- Frikyrkobyggnad från 1920-talet med välbevarad exteriör som ligger insprängd bland bostadsbebyggelsen.
- Centralgatan som utgör en landsväg med äldre sträckning och stenbro i tre valv från tidigt 1900-tal. Småskaliga bostadshus från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal utmed den sträcka.
- Industriebyggnader med bevarad exteriör.
- Vattendragen med äldre kvarnlägen.

Antikvariska rekommendationer

Det sammanhängande villaområdet har till delar viktiga kulturvärden vad gäller såväl planmönster som bebyggelse. Förändringar av områdets planstruktur eller bebyggelse bör utföras med stor varsamhet, så att den ursprungliga karaktären bevaras.

Byggnader som bedömts som särskilt värdefulla ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida åtgärder så att de inte förvanskas. Originaldetaljer är viktiga att bevara. Dessa byggnader bör på sikt förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.

Varsamhetskravet gäller för alla byggnader, även villabebyggelse från andra halvan av 1900-talet. Byggnadernas karaktär och tidstypiska drag ska respekteras vad gäller proportioner, fasadfärg, tak och byggnadsdetaljer som fönster, fasadmaterial, entréer och utsmyckningar. Tillbyggnader och tillägg får inte dominera. Höjd, volym och utförande av tillbyggnader bör underordnas den ursprungliga byggnaden.

Centralgatans sträckning är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, bredd, material och detaljer som hör vägmiljön till.



Inom området finns flera uthus och gårdshus, vilka sannolikt inrymt någon form av verksamhet. Flera av dessa har ännu en välbevarad karaktär.



F.d. bensinstation med tvätt- och smörjhall uppförd 1953 utmed Centralgatan.



Villa från 1960-talet utmed Domängatan med bevarat originalutförande.

Administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr:..... 2022-257
Beställare:..... Eksjö kommun, Samhällsbyggnadssektorn
Kontaktperson:..... Lucia Botero Fridholm
Rapportansvarig:..... Veronica Olofsson
Rapportförfattare:..... Veronica Olofsson, Jönköpings läns museum och Susann Johansson, Kalmar läns museum
Rapportgranskning:..... Anders Franzén
Län:..... Jönköpings län
Kommun:..... Eksjö kommun
Socken:..... Hässleby, Ingatorps och Hults socknar

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv

Handlingar rörande orterna Mariannelund, Ingatorp, Hjärtevad, Bruzaholm och Hult.

Foton från orterna Mariannelund, Ingatorp, Hjärtevad, Bruzaholm och Hult.

Byggnadsnämndens arkiv, Eksjö kommun

DP 400, Stadsplan för Mariannelund, 1927.

DP 404, Förslag till ändring och upphävande av stadsplanen för Hembygdsgården, kyrkan, mm i Mariannelunds köping, 1956.

DP 503, Byggnadsplan för Ingatorps stationssamhälle, 1947.

DP 504, Byggnadsplan för del av Ingatorp, 1953.

DP 507, Ändring av byggnadsplanen för nordöstra delen av Ingatorp, 1966.

DP 600, Byggnadsplan för Bruzaholms stationssamhälle, 1963.

DP 601, Byggnadsplan för del av Bruzaholm inom Höreda kommun, 1962.

DP 603, Ändring av byggnadsplan för västra delen av Bruzaholms samhälle, 1967

DP 605, Ändring av byggnadsplan för del av Kållstorp 7:1 (Snuggarpsområdet), 1979

DP 606, Detaljplan för Kållstorp 2:79 m.fl. 2012

Eksjö museums fotosamling

Foton från orterna Mariannelund, Ingatorp, Hjärtevad, Bruzaholm och Hult.

Kartmaterial

Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäteriet Arkivsök.

Expropriationsmätning för Nässjö- Oskarshamns järnväg, 1873. Akt: 06-jvg-iii:1

Karta över Ingarp vid storskifte, 1795. Akt: Ingatorps socken Ingatorp nr 1-3.

Rikets allmänna kartverks arkiv, Lantmäteriet Arkivsök.

Ekonomiska kartan över Hult, 1956. Akterna: Hunnerstad 6F7b56, Skedesjön 6F7c56, Björnshult 6F8b56 och Nödjhult 6F8c56.

Ekonomiska kartan över Bruzaholm, 1954. Akt: Bruzaholm 6F8d56.

Ekonomiska kartan över Hjärtevad, 1954. Akt: Hjärtevad 6F7e56.

Ekonomiska kartan över Ingatorp, från 1954 respektive 1956. Akterna: Ingatorp 6F8f56 och Ödehult 6F7f56.

Ekonomiska kartan över Mariannelund, 1945. Akt: Mariannelund 6F7h45.

Ekonomiska kartan över Mariannelund, 1954. Akterna: Mariannelund 6F7h55 och Möcklemark 6F7g56.

Häradsekonomska kartan, 1877. Bondarp 36-22.

Lantmäterimyndighetens arkiv. Lantmäteriet, Arkivsök.

Karta över Björnstorp i samband med storskifte, 1817. Akt: Hults socken Björnstorp nr 1-2.

Karta över Hults kyrkovall, 1856. Akt: 06-hul-59.

Karta över ägorna till Bruzaholms bruk, 1872. Akt: 06-ing-75.

Karta från hemmansklyvning i Börsebo, 1887. Akt: 06-ing-85.

Karta Ingatorps gästgivargård, 1904. Akt: 06-ing-1009.

Karta Ingatorps prästgård, 1905. Akt: 06-ing-94.

Karta Mariannelunds stationsamhälle, 1904. Akt: 06_HÄY-574.

Karta Hässleby majorsställe, 1901. Akt: 06-HÄY-506.

Referenser på webben

Digitalt museum.se

Foton från Järnvägmuseets, Nordiska museets och Tekniska museets samlingar.

Boverkets websida, www.boverket.se.

”Checklista karaktärsdrag”, hämtad 2023-03-29.

Tryckta källor och litteratur

Agertz, Jan. 2008. *Om ortnamn i Jönköpings län*. Småländska kulturbilder 2008, Jönköping.

Erixon, Sigurd, red. 1952. *Sveriges bebyggelse. Statiskt-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Jönköpings län, del I*. Uddevalla.

Frikyrkligheten i Jönköpings län – historia, miljöer och lokaler. 2002. Länsstyrelsen i Jönköpings län.

Gyllene tider – Ingatorp 1950–1971. 2021. Ingatorps sockens hembygdsförening.

Haas, Jonas. 2005. *Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning, Hässleby kyrka*. Jönköpings läns museum, Byggnadsvårdsrapport 2006:111.

Haas, Jonas. 2006. *Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning, Ingatorps kyrka*. Jönköpings läns museum, Byggnadsvårdsrapport 2005:49.

- Hjältevad – från torp till samhälle*. 1997, Fotoklubben Bälgen.
- Hultbygden*. 1993, Hults hembygdsförening.
- Jacobsson, Viggo. 1971. *Bruzaholms bruks historia*. Ur: Småländska kulturbilder 1971, Jönköping.
- Johansson, Björn. 1983. *Bruzaholm, en ortsstudie*. Eksjö museum.
- Kjellström, Kaj. 2013. *Gästgiverier och skjutsstationer. Jönköpings län 1649-1933*. Årsbok Småländska kulturbilder 2013. Jönköpings läns hembygdsförbund och Jönköpings läns museum.
- Kulturminnesvårdsprogram för Eksjö kommun, del I. Kulturhistorisk utredning och bevarandeförslag*. 1985, Eksjö kommun.
- Kulturminnesvårdsprogram för Eksjö kommun, del II. Program*. 1985, Eksjö kommun.
- Mariannelund från stationssamhälle till köping*. 2000. Mariannelunds och Hässleby hembygdsförening.
- Marian(n)elund vid sekelskiftet 1900*. 1998. Mariannelunds och Hässleby hembygdsförening.
- Minnen vid vatten. Inventeringar av kulturmiljöer längs vattendrag inom projekt Kultur Aqua år 2011. Bruzaån, Gnyltån och Sällevadsån med biflöden*. Meddelande n 2014:13, Länsstyrelsen Jönköpings län.
- Pettersson, Bengt red. 2002. *Kvarnar och broar invid och över vattenflöden i Hässleby och Mariannelund*. Mariannelunds hembygdsförening.
- Simonsen, Henrik. 2020. *Den varma dalen. Volym 1: En värld för sig. En bok om Mariannelundsbygden*. Mariannelundsguide förlag, Jönköping.
- Samlingsverket städer och samhällen, Jönköpings län*. 1944. Göteborg.
- Unnerbäck, Axel. 2002. *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. Riksantikvarieämbetet.
- Willstrand-Stalin, Helene, m.fl. 1998. *Kulturhistoriska industrimiljöer i Jönköpings län*. Meddelande 1998:36, Länsstyrelsen Jönköpings län.
- Åsgrim Berlin, Agneta. 2010. *Kristallen i Bruzaholm – Antikvarisk förstudie, del av åtgärdsprogram för restaurering av Kristallen, Kålstorp 2:82, Bruzaholm*. Jönköpings läns museum, Byggnadsvårdsrapport 2010:65.

Otryckta källor

- Hjältevad i mitt hjärta – som jag minns 40- & 50-talen*, av Lars-Eric Petersson.

I Eksjö kommun finns det flera mindre orter vars miljöer och byggnader har kulturhistoriska värden. Denna rapport redogör för den kulturmiljö- och byggnadsinventering av orterna Hult, Bruzaholm, Hjaltevad, Ingatorp och Mariannelund som genomfördes under hösten 2022 och våren 2023 av antikvarier vid Jönköpings läns museum och Kalmar läns museum. I rapporten presenteras vardera ort och dess kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer i text, bilder och kartor.

